
KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

24. évfolyam 11. szám

2015. november

Tartalom

Könyvtárpolitika

Dancs Szabolcs: Szerzői jog és digitális hozzáférés ma és holnap 3

Műhelykérdések

Kőműves Renáta: Brian Campbell Vickery osztályozási elképzelései 15

Szeifer Csaba: A kistelepülési könyvtári ellátás nehézségei Baranya megyében 24

Tolnai Gáborné: Az adatbázis-egyeztetés tapasztalatai a győri
megyei könyvtárban 30

Winkler Csabáné – Papp Nándor: Első lépések egy új típusú állomány-
menedzsment felé a győri megyei könyvtárban 34

História

Pogányiné Rózsa Gabriella: „Szabó Károly nagy vállalatának méltó örököse”.
Hillebrant Árpád (1855-1925) 38

Könyv

Iván Géza: Alulról szervezett önművelődés 49

From the contents

- Szabolcs Dancs*: Copyright and digital access today and tomorrow (3)
- Renáta Kőműves*: Classification ideas of Brian Campbell Vickery (15)
- Csaba Szeifer*: Difficulties in library supply for small communities in Baranya County (24)

Cikkeink szerzői

Dancs Szabolcs, az Országos Széchényi Könyvtár főtanácsosa; *Iván Géza*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) ny. oktatója; *Kőműves Renáta*, az ELTE hallgatója; *Papp Nándor*, a győri Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér munkatársa; *Pogányné Rózsa Gabriella*, a Magyar Honvédség Egészségügyi Központ Védelem-egészségügyi Igazgatóság Védelem-egészségügyi Laboratóriumi Intézet Tudományos Könyvtára vezetője; *Szeifer Csaba*, a pécsi Csorba Győző Könyvtár munkatársa; *Tolnai Gáborné és Winkler Csaba*, a győri Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér munkatársai

Szerkesztőbizottság:

Bánkeszi Lajosné (elnök)

**Bartos Éva, Biczák Péter, Borostyániné Rákóczi Mária,
Dancs Szabolcs, Fülöp Attiláné**

Szerkeszti:

Mezey László Miklós

A szerkesztőség címe: 1827 Budapest I., Budavári Palota F épület; Telefon: 224-3791; E-mail: 3k@oszk.hu;

Internet: www.ki.oszk.hu/3k

Közreadja: a Könyvtári Intézet

Felelős kiadó: **Bánkeszi Lajosné**, a Könyvtári Intézet igazgatója

Technikai szerkesztő: **Nagy László**

Borítótér: **Gerő Éva**

Nyomta a NALORS Grafikai Nyomda, Vác

Felelős vezető: **Szabó Gábor**

Terjedelem: 8,25 A/5 kiadói ív.

Lapunk megjelenését támogatja az

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Terjeszti a Könyvtári Intézet

Előfizetési díj 1 évre 4800 Ft. Egy szám ára 400 Ft.

HU-ISSN 1216-6804

Dancs Szabolcs

Szerzői jog és digitális hozzáférés ma és holnap, könyvtáron kívül és belül

Visszásságok és ellenérzések, avagy Anne Frank és a kis herceg a szerzői jog hálójában

Olivier Ertzscheid 2015 októberében levelet írt Anne Franknak.¹ Egyfelől elmeséli, milyen hatással volt rá egykor a kamaszlány naplója, hogy milyen különös jelentőséget tulajdonít Anne történetének, annak, hogy az a közös történelmi emlékezet részévé vájon, másfelől elpanaszolja, hogy a napló kiadójának, illetve a műhöz kapcsolódó szerzői jogokat gyakorló alapítványnak sikerült elérnie, hogy Anne írása ne váljon közkinccsé 2016-ban, a szerző halálát követő hetvenedik év utáni első esztendő első napján. A jogi érvelés, hogy Anne apja, Otto Frank a művet, amelyből eddig 30 millió példány fogyott el világszerte, annak kiadása előtt jelentős mértékben átdolgozta, így társszerzőnek számít. A közkinccsé váló közzététel így, *horribile dictu*, akár 2051-ig is elodázódhat.

Ertzscheid tehát engedélyt kér Annétól, hogy „művét kiemelje a fényre”. És nem is cselekszik másképp: írása végére belinkeli a napló két változatát EPUB formátumban. Leveléhez írott kommentárjában azután közvetlen is megidézi Aaron Swartz híres, az információ szabaddá tételéről szóló „*Guerilla Open Access*” manifesztumát: „*Meg kell szerezniünk az információkat, bárhol is tárolják őket. Másolatot kell belőlük készítenünk, és megosztanunk a világgal.*”²

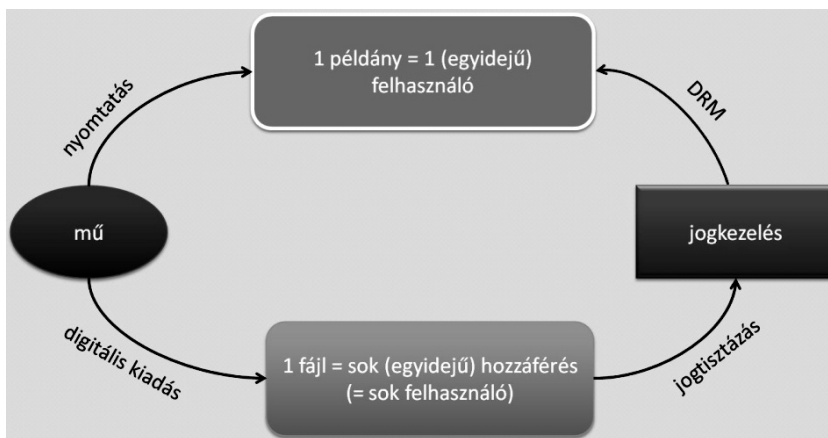
Nem csupán Anne Frank naplóját szükséges gerillaakciók keretében kiszabadítani a szerzői jog fogságából, de így járhat a szegény kis herceg is, legalábbis Franciaországban, ahol a hazáért elhunytakat további 30 évre kiterjedő jogi oltalommal „jutalmazták”.³ A két eset okkal erősíti a szerzői joggal kapcsolatos ellenérzéseinket, ugyanakkor egész jelenségkörök kapcsolódnak a visszatetszőbbnél visszatetszőbb jogalkalmazásokhoz. A „*Copyright Madness*” fogalom köré csoportosítható minden olyan szerzői joggal való élés (vagy inkább visszaélés), amely az abszurditás határát súrolja. Számos példa sorolható⁴ – sajnos –, ezek közül hirtelenjében pár érdekes: Németországban a szakács engedélye

szükséges ahhoz, hogy egy éttermi étel fotóját megosszuk valamely közösségi oldalon, egyébként szerzői jogot sértünk⁵; van, aki a közösségi hálón megosztott fotójának a közösségi hálón való további megosztása miatt perel⁶; akad, amikor a YouTube által alkalmazott Content ID alkalmazás a madárcsicsergést is jogvédett tartalomként azonosítja⁷, vagy egy YouTube-on közzétett félperces házi videó vezet peres eljáráshoz a háttérben – gyatra minőségben – hallható zeneszám miatt.⁸

Az eddig említetteken kívül a Copyrigh Madness, de egyben az ún. Copyfraud kategóriájába is esik, amikor pl. a *Magna Charta* kiadásának 800. évfordulójáról a dokumentum egy fennmaradt példányának digitalizálásával emlékeznek meg, kikötve ugyanakkor, hogy az egyébként közkinccsnek számító szabadságlevél digitális másolatát senki engedély nélkül nem használhatja.⁹ A Copyfraud esetei egyébiránt:

- jogalap nélküli szerzői jogi követelés egy közkinccsnek minősülő szellemi alkotással kapcsolatban;
- jogalap nélküli szerzői jogi követelés a műpéldányok birtoklása, őrzése okán;
- a szerzői jogtulajdonos által bevezetett önkényes korlátozások azon túl, amit a törvény megenged;
- egy közkinccsnek minősülő szellemi alkotás kisajátítása egy, a korábitól eltérő adathordozón való terjesztés okán.¹⁰

Nem szükségesek azonban szélsőséges példák ahhoz, hogy a szerzői joggal kapcsolatos ellenérzéseink megfelelő munícióra találjanak. Elég csak a digitális jogkezelésre gondolnunk. A hozzáférést forradalmasító digitalizálás lényegét – a mindenki számára történő gyors és kényelmes hozzáférés nyújtásának lehetőségét – veszíti el, amikor a DRM-védelem az e-tartalmakat a fizikai példány „megbéklyózó” tulajdonságaival ruházza fel:

Jogi kivételek vagy a „fair use” szabály alkalmazása?

E visszásságokra Aaron Swartz felhívása mellett léteznek egyéb, legális válaszadási kísérletek is. A jogalkotó feladata, hogy megtalálja a kényes egyensúlyt a szerzői jog oltalma és a kulturális javakhoz való méltányos hozzáférés között. Míg az előbbi – ahogy a 2012/28/EU¹¹ irányelv indoklása fogalmaz – „a kreatív iparág gazdasági alapját képezi”,

addig az utóbbi a kreatív társadalom alapja, és ilyesformán a kreatív gazdaságé ugyancsak. Míg az európai jog a szerzői jogi korlátozások és kivételek¹² alkalmazásával igyekszik az előbb említett egyensúly megteremtésére, addig az Egyesült Államok az ún. *fair use* szabály törvénybe iktatásával az állampolgárookra bízta annak eldöntését, hogy adott jogvédett tartalmat a méltányosság keretein belül használják-e, vagy sem. A *fair use* tesztet követve az alábbi kritériumokat szükséges vizsgálni:

1. mi a használat célja és jellege, beleértve, hogy e használat kereskedelmi természetű vagy nonprofit oktatási célú-e;
2. a szerzői joggal védett mű természete – például publikált-e;
3. a felhasznált résznek a mértéke és lényegessége a szerzői joggal védett műhöz mint egészhez viszonyítva;
4. a használatnak a szerzői joggal védett mű potenciális piacára vagy értékére kifejtett hatása.¹³

Érdeemes két eseten megvizsgálni, melyik jogi környezet milyen felhasználásoknak kedvez.

2015 októberében robbant a hír, hogy a Google Books pert nyert a jogtulajdonosok ellen.¹⁴ Azzal, hogy a digitalizált jogvédett tartalmakból a felhasználói kereséseknek megfelelően rövid töredékeket mutat meg, ugyanúgy nem sért szerzői jogot, mint az egyes kifejezések kronologikus előfordulásait a teljes korpuszon vizsgáló Ngram Viewer alkalmazásával¹⁵. A *fair use*-ra hivatkozó ítélet egyben pontot tett – legalábbis az Egyesült Államokban – egy évek óta húzódoó kérdésre: a szövegbányászat szerzői jogi megítélésére.

A bírósági döntés¹⁶ minden bizonnyal legérdekesebb része, ahogy arra Lionel Maurel blogjában¹⁷ felhívja a figyelmet, a következő megfogalmazás: „*A szerzői jog végső célja a tudás és megismerés terjesztése, amelyet azáltal kíván elérni, hogy a potenciális alkotóknak kizárólagos ellenőrzést ad műveik másolása fölött, ami által gazdaságilag ösztönzi őket arra, hogy informatív, szellemileg tartalmas műveket hozzanak létre a nyilvánosság számára... Ily módon a szerzők kétségtelenül a szerzői jog fontos kedvezményezettjei, ugyanakkor a végső, elsődleges kedvezményezett maga a nyilvánosság, amelynek a tudáshoz való hozzáférést a szerzői jog a szerzőség jutalmazásával igyekszik előmozdítani.*”¹⁸

Ami itt tisztán és félreérthetetlenül kimondatik tehát, hogy a szerzői jognak mindenekelőtt a nyilvánosság, a „köz” érdekeit szükséges szolgálnia.

Lássuk, hogy az európai jog hogyan bír el a szövegbányászat kérdésével. Mezei Péter egy 2014-es bécsi konferenciáról szóló beszámolójában¹⁹ ismerteti Pawel Kamocki előadását az adat- és szövegbányászat technológiai és szerzői jogi vonatkozásairól: „*A technológia értelemszerűen szerzői vagyoni jogokat érint, elsődlegesen a többszörözés, átdolgozás jogát. Ugyanakkor az ideiglenes többszörözés kategóriája alá meghatározott feltételek teljesülése esetén esetleg beilleszthető. Kamocki szerint azonban épp az „ideiglenes” jelleg az, ahol elbukik a tevékenység, az adatbányászat alapján előállított másodlagos tartalom ugyanis nem kerül automatikusan törlésre. Egy másik értelmezési lehetőség a szöveg- és az adatbányászat beillesztése a kutatási célú kivétel keretei közé, amelynek harmonizációja azonban fakultatív jellegéből kifolyólag jelentős eltéréseket szült a tagállamok között. Egy további alternatíva a szerződéssel út követése, ahol a szerzői jogosultak eleve engedélyt adnak a szövegbányászatra, természetesen keretek között. Kontra érveként merülhet fel azonban a batásos műszaki intézkedések kérdése, amely – amennyiben alkalmazásra kerül – megakadályozhatja a szöveg bármiféle többszörözését... A kutató szerint a szöveg- és adatbányászat... – legalábbis az Egyesült Államokban, a *fair use* tesztre építve – szabad felhasználásként értékelendő.*”

Maurel említett blogbejegyzésében megerősíti, hogy a francia jog sincs felkészülve a szövegbányászat kezelésére. Ahogy fogalmaz: „*Míg az amerikai bíróság képes kimondani, hogy a szerzői jog mindenekelőtt a nyilvánosság joga, minket továbbra is megbénít a tulajdonközponitú szemlélet, amely meggátolja a bírákat abban, hogy az általános érdeket is számításba vegyék. A törvény elavult fogalmait (másolatkészítés, ismertetés, rövid idézet vagy egyáltalában: a jogi kivételekről alkotott szűk elképzeléseink) kevésnek bizonyulnak a digitális valóság dinamikusan változó komplexitásának megragadásához: szemben a fair use adaptálhatóságával.*”

Második esetünket az imént idézett szakember blogjából merítjük²⁰, és az audiovizuális tartalmak idézhetőségéről szól.

2013-ban a France 2 tévécsatorna levetített egy filmet, amely Grenoble egyik külvárosát mutatja be, illetve egyfajta karikatúrát nyújt az ottani életről. A felháborodott lakosok előbb a bíróságon keresték igazukat, majd egy „ellenfilmmel” készültek lemosni a becsületükön esett foltot, ebben egy rövid bejátszást mutatva az eredeti filmből. Utóbbi rendezője ugyanakkor ezt az erkölcsi jogaira mért támadásként, a műve integritásának megsértéseként értékelte, és bár a bíróságig nem ment el az ügygel, az valószínűleg – a blogszerző szerint – neki adott volna igazat, mivel a francia jogalkalmazás az idézés jogi kivételét szűken, a szövegidézés vonatkozásában értelmezi. Maurel egyenesen úgy fogalmaz: „*Ez az ügy jól mutatja, hogyan használható fel a szerzői jog – még hozzá az erkölcsi jog – a cenzúra céljaira, ami elfogadhatatlan az önkifejezés szabadsága szempontjából nézve.*”

Az ellenpélda ismét az Egyesült Államokból származik. A Jukin Media nevű cég a közösségi hálókon és megosztókon gyors sebességgel terjedő, ún. vírusvideók szerzői jogaira szakosodott. Az Equals Three YouTube-csatorna viszont éppen ezekre a videókra alapozza működését. A filmeket ugyanakkor kommentárokkal, fiktív párbeszédekkel egészítik ki, ennek tudható be, hogy az ügygel foglalkozó bíróság helyt adott a keresetüknek, amelyet a videók törlésére felhívó Jukin Media ellen nyújtottak be. Az indoklás ezúttal is a free use-ra hivatkozott mondván, a kommentárok és egyéb „körítések” által megvalósult a transzformativitás (jelentős átalakítás) esete.

Maurel e példák kapcsán a francia szerzői jogi szabályozás kiegészítését kezdeményezi az audiovizuális idézés jogával. Nyilvánvaló pártolóra talál – immáron kontinentális szinten – Julia Reda személyében, aki az INFOSOC irányelv²¹ átültetése kapcsán megfogalmazott jelentésében²² ugyancsak lándzsát tör az audiovizuális idézés jogi kivétele mellett, bár ő általánosságban sürgeti a szerzői jogi kivételek technológia-semleges, „időtálló” újrafogalmazását. (Julia Reda egyébként európai parlamenti képviselő a Német Kalózpárt színeiben.)

A szerzői jog megújításának igénye – Mit akarnak a civilek?

Az aktuális szerzői jogi szabályozás elavultságát, alapokig hatoló megújításának sürgető szükségességét hirdeti a civil és emberi jogi szervezeteket tömörítő *European Digital Rights* (EDRi)²³ egyesület, amelynek 2015. november elején tartott *School of Rock(ing) EU Copyright* című programján – a szervezet nyújtotta ösztöndíjnak köszönhetően – magam is részt vehettem.²⁴ A rendezvény egyfajta eligazításként kívánt szolgálni a szerzői joggal kapcsolatos elképzeléseink uniós szintű érvényesítéséhez, az európai jogalkotás hathatós befolyásolásához.

Az EDRi szerint az EU a létező jogi normák megerősítésével, a szankcionálás politikájával az ellenkezőjét éri el annak, ami a célja, vagyis az alkotó tevékenység elősegítése és védelme a digitális környezetben. Neelie Kroes EU-biztost idézve²⁵ állítják, hogy „*egyre inkább az a helyzet, hogy amint az állampolgárok megballják a szerzői jog kifejezést, elkezdik gyűlölni mindazt, ami mögötte van. Sokan úgy látják, hogy a jelenlegi rendszer arra szolgál, hogy büntessen és visszatartson, nem arra, hogy elismerjen és jutalmazzon.*” Fontos állításuk továbbá, hogy a számítástechnikát és az internetet a fájlok másolása működteti, a másolás elleni harc tehát ennek fényében értékelendő. Véleményük szerint a mostani rendszer legitimitásával kapcsolatos krízis abból fakad, hogy alapvető tényeket hagy figyelmen kívül. Ilyen példának okáért, hogy a kultúra termékei nem egy vákuumban keletkeznek, hanem minden valami más, azt megelőzőre épül, vagy pedig hogy a jogdíjak szétosztása és a kultúra finanszírozása két különválasztandó dolog.

A fentebb említett, a Copyright Madness vagy a Copyfraud kategóriájába sorolható jelenségek mellett számos egyéb oka van annak, hogy az állampolgárok ma nem tisztelik a szerzői jogot, és hogy a kalózkodás széles körben elfogadottnak látszik. Az állampolgárok a szerzői jog által „elzártnak”, voltaképp megfizethetetlennek érzik a kulturális tartalmakat. Ráadásul éppen azok kényszerülnek illegális letöltésekre, és néznek szembe a büntetés fenyegetésével, akik a kultúra legfőbb fogyasztói, vagyis akik a legtöbb pénzt hajlandók költeni a kultúra termékeire. A jogtulajdonosok érdekeinek védelmében megállapított büntetési tételek ugyanakkor igencsak aránytalanok, főleg ha összevetjük őket azokkal, amelyeket másfajta bűncselekmények elkövetése esetén vet ki a bíróság. Az online fájlcserevel azonos mértékben büntetendő bűncselekmények a francia Numerana hírportál felsorolásában²⁶: véletlen emberölés, lopás, csalás, hamis csőd, bombák készítésére vonatkozó instrukciók terjesztése az interneten stb. Mindez ugyancsak nem erősíti az állampolgárok rendszerbe vetett bizalmát, ahogy a – fentebb már említett – DRM-technológia sem, amely a legálisan beszerzett e-könyveken foganatosít olyan korlátozásokat, amik a nyomtatott könyvekhez képest is kevesebb lehetőséget biztosítanak. Így például a dokumentum nem adható kölcsön, nem lehet továbbértékesíteni, ezért aztán nem is érezzük annyira tulajdonunknak. Hogy érzésünk mennyire nem indokolatlan, alátámasztja, hogy a DRM ellenőrzési lehetőséget nyújt a tartalomszolgáltatónak a vásárolt fájlok felett. Ilyen módon nemcsak az olvasási szokásainkat figyelhetik meg, de adott esetben akár el is távolíthatják a tartalmat a készülékünkről.²⁷

Az EDRi szerint olyan szerzői jogi környezet van érvényben, amelyben kiszámíthatatlan a felhasználók joga, ahol a törvény nyújtotta kivételeket felülírja a gyakorlat, amely gépi úton ellenőrzi a felhasználást és szűri ki gyakorta a legálisan feltöltött tartalmakat; a gyakorlat, amely a jogszerűen megvásárolt tartalmakra vet ki a felhasználást akadályozó műszaki korlátozásokat (DRM), és amely a közvetítők révén aláássa az állampolgárok és jogtulajdonosok közötti bizalmat, ekképpen jelentős gátja az innovációnak. Az egyesület egy, a digitális világhoz igazodó, hiteles és rugalmas szerzői jogi rendszer implementálásában látja a megoldást.

A civilek törekvéseinek középpontjában a Creative Commons (CC) licencek elterjesztése, a közkinccsek szabad hozzáféréseinek garanciája, illetve a közkinccs minél szélesebb körű kiterjesztése (avagy legalább a szűkítési próbálkozások megakadályozása) áll, emellett például a szövegbányászat engedélyezése vagy az ún. „geoblocking”, azaz területi alapú tartalomkorlátozás jelenségének felszámolása. Utóbbi a szolgáltatások, illetve licencek

hatókörének – például IP-cím szerinti – földrajzi korlátozását foglalja magában, így azt az esetet, amikor egyes tévéadások csak bizonyos államokban érhetőek el vagy fizethetők elő. Míg a már említett INFOSOC irányelv a szerzői jogi korlátozásoknak és kivételeknek a nemzeti jogrendszerben való definiálását lehetőségként fogalmazza meg, addig a civilek kötelező kivételeket határoznának meg – példának okáért – a szövegbányászatra vonatkozólag, valamint ugyancsak kritikusak az árva művek egyes megengedett felhasználási módjairól szóló irányelv²⁸ hasznosságát illetően, mondván, hogy a gondos jogosultkutatás forrásaiként meghatározott adatbázisok és nyilvántartások részint elérhetetlenek, illetve hozzáférésük akadályokba ütközik. Ami a CC-licenceket illeti, a mozgalom élharcosai is tisztában vannak azzal, hogy a Creative Commons kétélű fegyver: hivatkozási alap lehet a reformok ellenzői számára, akik úgy érvelhetnek, hogy a CC-licencek orvosolnak minden, a hatályos szerzői joggal kapcsolatos problémát, holott – ahogy arról a mozgalom hivatalos oldalán olvashatunk²⁹ – ez közel nincsen így.

A szerzői jog megújulása – uniós szándékok

A szerzői jog megújítására vonatkozó uniós szándékokat illetően több dokumentumból is tájékozódhatunk. Az Európai digitális egységes piaci stratégia³⁰ „*a szabad és biztonságos digitális egységes piac megteremtésének terve. Az EU ezáltal egy olyan piacot kíván létrehozni, ahol az emberek online vásárolhatnak külföldről, a vállalkozások pedig elhelyezkedésüktől függetlenül az egész Unióban értékesíthetik termékeiket és szolgáltatásaikat.*”³¹ A szerzői jogi keretek megváltoztatása tekintetében itt a következőket olvashatjuk: „*A Bizottság jogalkotási javaslatot fog előterjeszteni 2015 vége előtt annak érdekében, hogy csökkentsé a nemzeti szerzői jogi rendszerek közötti különbségeket és szélesebb online hozzáférést biztosítson a művekhez a felhasználók számára az Unió területén. Mindez további jogharmonizációs rendelkezéseket foglal magában. A javaslat kiterjed majd: (i) a jogszertűen beszerzett tartalmak hordozhatóságára; (ii) a jogszertűen vásárolt online szolgáltatások határokon átnyúló igénybevételének biztosítására az audiovizuális szektor jogainak tiszteltben tartásával; (iii) a kivételek harmonizálása révén nagyobb jogi biztonság szavatolására a határokon átnyúló tartalom-felhasználást illetően olyan speciális területeken, mint a kutatás, oktatás, szöveg- és adatbányászat stb. ; (iv) a jogvédett tartalmak internetes közvetítőinek tevékenységére vonatkozó szabályok tisztázására; valamint – 2016-ban – (v) a szellemi tulajdon-jogok érvényesítésének korszerűsítésére, különös tekintettel az üzletszerű jogsértésekre („kövesd a pénzt” megközelítés), illetve a jogérvényesítés határokon átnyúló alkalmazhatóságára.*” (Az előbb említett „kövesd a pénzt” megközelítés lényege, hogy rá vesszük a reklámügynökségeket, cégeket arra, hogy ne hirdessenek kalózdalakon, ami által megfosztjuk az illegális fájlmegosztókat a legfontosabb bevételi forrásuktól.³²)

2015. november elején látott napvilágot az uniós szerzői jog korszerűsítésére vonatkozó menetrend³³, amelynek tartalma némiképp ellentmond az előzőeknek. A dokumentum egy 2015 decemberében kiadandó kommunikációra hivatkozik, amely a következő kétlépcsős megvalósítást fogja javasolni:

- a jogalkotási rendelkezések első körét rövid határidővel (2015 decembere/2016 eleje) készülnek elfogadni: ide tartoznak a határon átnyúló hordozhatóságra vonatkozó szabályok és a Marrakesh-i Szerződés³⁴ átültetésének jogi megvalósítására vonatkozó javaslat;

- a rendelkezések egy második köre 2016 tavaszán várható, és valószínűleg a következőkre terjed ki:
 - = határon átnyúló hozzáférés nyújtása a szerzői jog által védett szolgáltatásokhoz;
 - = a digitális egységes piac működéséhez szükséges további szerzői jogi kivételek harmonizációja;
 - = annak tisztázása, milyen szerepet töltenek be az internetes közvetítők a szerzői jogi védelem alatt álló tartalmak terjesztése vonatkozásában;
 - = a szellemi tulajdonra vonatkozó jogok érvényesítése.

Pár nappal az előző dokumentum megjelenése után kiszivárgott magának a hivatkozott kommunikációnak a vázlata³⁵, ami pedig a következőket tartalmazza:

- 2016 tavaszán várható a tartalom hordozhatóságára vonatkozó jogalkotói javaslat;
- lépések várhatók a Marrakesh-i Szerződés implementálásával illetően;
- korlátozásokat és kivételeket fogalmaznak meg a szöveg- és adatbányászat engedélyezésére a közérdekű feladatot ellátó kutatási szervezetek számára;
- pontosítják az oktatásra, a megőrzésre és a panorámaszabadságra vonatkozó EU-kivételek hatókörét;
- annak megfontolása, hogy a magáncélú másolásokhoz kapcsolódó díjak kivetésére vonatkozó jogharmonizáció hiánya fölvet-e belső piaci problémákat, és ha igen, hogyan;
- annak megfontolása, hogy szükséges-e lépéseket tenni a „nyilvánosságához való közvetítésre” és a „hozzáférhetővé tételre” vonatkozó jogok meghatározását illetően;
- a „kövesd a pénzt” megközelítés alkalmazásának megfontolása, bevonva az internetes közvetítők különböző típusait.

Ezek tehát a legfrissebb információk az európai szerzői jog várható változásairól, és – mint látjuk – a könyvtárügyet foglalkoztató legfontosabb kérdésekre, így például az e-kölcsönzés problémájára (lásd: lejjebb) közvetett utalást sem találunk, hiába a könyvtáros szervezetek megoldást sürgető kampányai. Ezen a ponton érdemes megemlíteni a Könyvtári, Információs és Dokumentációs Egyesületek Európai Irodája (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations, EBLIDA) „*The Right to E-read*” („*Jog az e-olvasáshoz*”) című felhívását³⁶, amely kulcsproblémaként taglalja a jogkimerülés kérdését, jelesül azt, hogy a licencelt e-könyvek – lévén szolgáltatásnak minősülnek – nem kerülnek a könyvtárak tulajdonába. Ez közelebbről azt jelenti, hogy míg hagyományos (nyomtatott, illetve fizikai hordozón megjelent) kiadványok esetében a dokumentum megvásárlása után fennáll a terjesztési jog kimerülésének esete, vagyis a kiadó vagy szerző a dokumentumnak a könyvtár tulajdonába való átszállását követően nem gördíthet akadályokat a továbbadás, eladás vagy kölcsönzés elé, addig a digitális dokumentumok szerzeményezése esetében egy szolgáltatás igénybevételéről van szó, amelyre a jogkimerülés nem vonatkozik, így a jogtulajdonos – adott esetben a kiadó – továbbra is szabadon dönthet arról, hogy mely műhöz milyen feltételek mellett kíván hozzáférést nyújtani. A szervezet álláspontja szerint ez, a terjesztés voltaképpen meg nem valósulása a legfőbb akadálya, hogy a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról szóló 2006/115/EK irányelvben³⁷ foglaltak az e-könyvek vonatkozásában is érvényesüljenek, vagyis létrejöjjenek az e-kölcsönzés jogszabályi feltételei.

Digitális hozzáférés könyvtáron belül és kívül

Míg eddig általánosabb nézőpontból közelítettünk a szerzői jog és azon belül a digitális hozzáférés aktuális kérdéseire, most nézzük meg a könyvtárak vonatkozásában, milyen jogi kivételek érvényesíthetők, mire ad felhatalmazást a hatályos hazai jogszabályi környezet, mindenekelőtt ami a digitális tartalmakhoz való hozzáférést illeti.

Korlátozott, de valami nemű hozzáférésről gondoskodik az a Szerzői jogi törvényben³⁸ megfogalmazott kivétel, amely adott keretek között lehetőséget biztosít a közgyűjteményeknek a jogvédett tartalmak saját helyiségeikben való, saját számítógépes terminálokön való megjelenítésére:

„38. § (5) *A felhasználásra vonatkozó eltérő megállapodás hiányában a nyilvános szolgáltatásokat nyújtó könyvtárak, iskolai oktatás célját szolgáló [33. § (4) bek.] intézmények, muzeális intézmények, levéltárak, valamint közgyűjteménynek minősülő kép-, illetve hangarchívumok gyűjteményeinek részét képező művek az ilyen intézmények helyiségeiben ezzel a céllal üzembe állított számítógépes terminálok képernyőjén tudományos kutatás vagy egyéni tanulás céljára a nyilvánosság egyes tagjai számára szabadon megjeleníthetők, és ennek érdekében – külön jogszabályban meghatározott módon és feltételekkel – a nyilvánosság említett tagjaihoz szabadon közvetíthetők, ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tétel is, feltéve, hogy az ilyen felhasználás jövedelemszerzés vagy jövedelemfokozás célját követve sem szolgálja.*”

E kivételt pontosítja, illetve a dedikált hálózaton való hozzáférhetővé tétel lehetőségével egészíti ki a 117/2004. (IV. 28.) Korm. rendelet³⁹: „2. § (1) *A kedvezményezett intézmény a művet az Sztj. 38. §-ának (5) bekezdése alapján akkor használhatja fel szabadon, ha*

a) olyan biztonságos műszaki megoldást alkalmaz, amely megakadályozza a gyűjteménye hozzáférhetővé tett elemeinek módosítását, többszörözését (bármely hordozón való rögzítését), illetve az igénybe vevőként meghatározott személyek körén kívülré irányuló közvetítését, ideértve a nyilvánosság számára történő hozzáférhetővé tétel is;

b) a hozzáférhetővé tett műbőz kapcsolatos tájékoztatást ad arról, hogy az csak az Sztj. 38. §-ának (5) bekezdésében megjelölt tudományos kutatás vagy egyéni tanulás céljából vehető igénybe.

[...]

3. § (1) *A kedvezményezett intézmény gyűjteménye az Sztj. 38. §-ának (5) bekezdésében meghatározott szabad felhasználás alapján történő hozzáférhetővé tétel céljából bármely más kedvezményezett intézmény gyűjteményével szabadon összekapcsolható (célrarendelt hálózatba kapcsolódás). A kedvezményezett intézmény gyűjteménye más, vele összekapcsolt kedvezményezett intézményben felállított számítógépes terminálon keresztül az igénybe vevő számára a nyilvánossághoz közvetíthető.*

(2) *Az (1) bekezdés alkalmazásának feltétele, hogy*

a) a kedvezményezett intézmények gyűjteményei célrarendelt hálózatban történő összekapcsolása olyan biztonságos műszaki megoldáson alapuljon, amely kizárja, hogy az egyes kedvezményezett intézmények gyűjteményeinek igénybe vevőin kívül más is hozzáférjen a gyűjteményekhez;

b) a célrarendelt hálózatba kapcsolt valamennyi kedvezményezett intézmény feleljen meg a 2. § (1) bekezdésében meghatározott feltételeknek.

(3) *A 2. § (1) bekezdésének a) pontja és a 3. § (2) bekezdésének a) pontja alkalmazásában biztonságosnak kell tekinteni azt a műszaki megoldást, amely megfelel a külön jogszabályban meghatározott informatikai biztonsági tanúsítvány kiadásához szükséges feltételeknek.*”

Mindez tehát online olvasási szolgáltatás nyújtását teszi lehetővé, a teljes könyvtári állományra vonatkozóan, kizárólagosan a könyvtárlátogatók számára, a könyvtár helyiségében elhelyezett terminálon keresztül (a jogszabályi feltételek megléte mellett).

Jóllehet, ilyen korlátozást nem tartalmaz a jogszabály, érdemes az egyidejű hozzáférések számát limitálni, egyfelől ez következik abból, hogy az általunk digitalizált nyomtatott kiadvány megvásárlásával voltaképp egy hozzáférést vásároltunk meg. (Ha egy elektronikus módon született dokumentumról van szó, amelyhez több egyidejű hozzáférést vettünk, természetesen más esetnek számít.) Itt most nem térek ki a kötelezpéldányként érkezett e-kiadványok szolgáltatásának kérdésére, amely – véleményem szerint – külön jogszabályi rendezést igényel.

Szélesebb körű felhasználhatóság válik lehetővé – a gondos jogosultkutatás lefolytatását és a Belső Piaci Harmonizációs Hivatal nyilvántartásába való bejelentést követően – az árva művek tekintetében. Ezeket a kedvezményezett intézmény szabad felhasználás keretében teheti online hozzáférhetővé, illetve többszörözheti. Az online olvasás mellett szól a felhasználások ellenőrzése, kiszámíthatósága, lévén a tulajdonos utóbb jelentkezhet, és ez esetben a felhasználás mértékében jogdíj illeti meg.⁴⁰

Az árva művek tehát szélesebb körben – nemcsak a könyvtárlátogatók számára – tehetők hozzáférhetővé online olvasásra.

<i>szolgáltatási mód</i>	<i>dokumentumkör</i>	<i>közönség</i>	<i>alapja/jogszabályi háttér</i>	<i>korlátozás</i>
online olvasás	minden dokumentum	könyvtárlátogatók	Szjt. 38. § (5), 117/2004. (IV. 28.) Korm. rendelet	a könyvtár helyiségében elhelyezett terminálon, egyidejűleg egy felhasználó
online olvasás	árva művek	mindenki	138/2014. (IV. 30.) Korm. rendelet, Szjt. 41/F-K. §	-

Kérdés, hogy hagyományos feladataikhoz igazodva, kölcsönözhetik-e a könyvtárak az e-tartalmakat? Erre a jogi válasz, sajnos az, hogy e-kölcsönzéskor nem áll fenn a haszonkölcsönzés esete, lévén az csak a fizikai műpéldány felhasználására vonatkozik. Az e-kölcsönzés – szemben a hagyományos haszonkölcsönzéssel – nyilvánosságához való közvetítésnek minősül, így kétszeresen: mind az azt célzó többszörözés, mind a nyilvánosságához közvetítés okán igényli a szerzői jogosult előzetes engedélyét. Érdemes itt újból szóba hozni a már említett Julia Reda-féle jelentést⁴¹, amely kimondja, hogy a könyvtárak számára az INFOSOC irányelv értelmében – opcionálisan – meghatározható szerzői jogi kivétel túl szűkös keretet szab ahhoz, hogy az érintett intézmények ez alapján e-kölcsönzést végezhesenek. Vagyis hogy maradéktalanul eleget tegyenek a köz érdekében vállalt feladataiknak, és mindez annak dacára van így, hogy a térítésmentes könyvtári kölcsönzést tudvalevően pozitív hatással van a könyveladásokra.

Ami a nem kurrens, tehát kereskedelmi forgalomban nem kapható művek szélesebb körű szolgáltatását (online olvastatását, elektronikus kölcsönzését, értékesítését) illeti, ehhez szükséges az a jogalkotói beavatkozás, amely megteremtí e kiadványok speciális közös jogkezelésének feltételeit. Erre most esély látszik.

<i>szolgáltatási mód</i>	<i>dokumentumkör</i>	<i>közönység</i>	<i>alapja/jogszabályi háttér</i>	<i>korlátozás</i>
online olvasás, e-kölcsönzés, értékesítés	nem kurrens (out-of-commerce) kiadványok	mindenki	Szjt. módosítása a „Részletes koncepció a ... 2014/26/EU irányelv átültetéséhez megalkotandó magyar jogi szabályozás főbb tartalmi kérdéseivel kapcsolatban” ⁴² c. dokumentum VIII. fejezete értelmében	-

Közös jogkezelés (alternatíva nélkül)

A – talán nem túlzó módon az OSZK és az Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala szoros együttműködéséből is eredeztethetően – jelenleg körvonalazódó, a kereskedelmi forgalomból kikerült művek jogkezelését egy, a törvényben előírt és kilépést engedő, speciális közös jogkezelési modell bevezetésével megoldani szándékozó új jogi környezet kialakítása⁴³ felmérhetetlen jelentőséggel bír a gyűjteményüket digitalizálni és az olvasóközösség számára rendelkezésre bocsátani szándékozó könyvtárak számára, de egymagában nem jelent megoldást a szerzői jogi oltalom alatt lévő művek elektronikus könyvtári szolgáltatására. Kérdés ugyanis, hogy milyen lehetőség kínálkozik a magyar írott kulturális örökség digitális formában történő hozzáférhetővé tételét célzó könyvtári szolgáltatások nyújtására olyan esetben, amikor – a kedvező jogi környezet dacára, ugyanakkor a jogosultak szándéka, avagy az azt befolyásolni tudó megfelelő anyagi ösztönzés vagy üzleti modell hiányában – nem lép a színre a közös jogkezelést, a jogtulajdonosok képviselőjét, illetve a jogdíjak felosztását a kereskedelmi forgalomból kikerült művek tekintetében felvállaló társadalmi szervezet.

A könyvtárak – lévén nem társadalmi szervezetek, valamint a feladathoz megfelelő kapacitással sem rendelkeznek – nem végezhetik el a kereskedelmi forgalomban nem kapható művek digitalizálásának és hozzáférhetővé tételének kiterjesztett, speciális közös jogkezelési modell keretében való engedélyezését, azaz nem működhetnek közös jogkezelőként. (Tegyük hozzá: az Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának nincs jogköre egy közös jogkezelő szervezet kijelölésére, a szerzői jogok „államosítása” pedig nyilvánvalóan nem járható út.)

Ha a tömeges digitalizálásra vállalkozó könyvtáraknak nem áll módjában kellő létszámú munkatárs átcsoportosítása a területre (értsd: az érintett – körülbelül százezerre tehető – jogtulajdonos folyamatos felkutatására és a megállapodások egyenkénti megkötésére), akkor megpróbálhatnak más megoldásban, például egy olyan platform (eHub szolgáltatás) felállításában gondolkodni, amely lehetőséget biztosít a felhasználók és jog-

tulajdonosok közötti közvetlen megállapodás-kötésre, illetve amely a jogtulajdonosok aktív közreműködését feltételezi. Sok minden szól ugyanakkor egy ilyen modell működőképessége ellen:

- kritikus – többek között a hazai piac kicsinysége okán is –, hogy megfelelő egyensúly legyen az engedélyezés érdekében kifejtendő, azaz a megállapodás megkötésével járó erőfeszítés, illetve az anyagi és/vagy morális megtérülés között;
- problémát jelent, hogy a kiadói szerződések többsége nem foglalja magában a harmadik fél számára való engedélyezés lehetőségét, így magának a kiadónak is külön utánjárásába kerülhet a megfelelő érvényű megállapodás megkötése;
- a végfelhasználó érdekeinek nem kedvező árverseny alakulhat ki.

Akárhogy is nézzük: józan ésszel be kell látnunk, hogy az eHub modell hazai környezetben nem működőképes. Az igazi alternatívát – illetve a jogkezelés gondjának valódi letudását – voltaképpen a jogkezelést vállaló szervezeteknek a felbukkanása jelenthetné. Félő, hogy minden más esetben csak valami döcögős megoldással tudunk előrukkolni. Ha nem nyitunk az együttműködésre fogékony, lehetséges külső partnerek felé, végül egyedül maradunk a problémáinkkal, és sutba vágthatjuk az olyan eredményeket is, amilyen példának okáért a kereskedelmi forgalomból kikerült művek speciális kötelező közös jogkezelése. Arra kell törekednünk tehát, hogy olyan elektronikus könyvtári szolgáltatást alakítsunk ki, amely idővel egy minden érdekeltet (és érdekeltséget) összefogó és képviselni képes, országos, közös platformmá válhat.

JEGYZETEK

1. http://affordance.typepad.com/mon_weblog/2015/10/chere-anne-frank.html
2. Swartz, Aaron: Guerilla Open Access Manifesto – <https://ia700808.us.archive.org/17/items/GuerillaOpenAccessManifesto/Goamjuly2008.pdf>
3. <http://www.savoirscom1.info/2014/11/rendons-le-petit-prince-et-le-bolero-de-ravel-audomaine-public/>
4. Példák a „Copyright Madness” jelenségre: <https://storify.com/Copyrightmad>
5. <http://www.welt.de/finanzen/verbraucher/article145156808/Das-Fotografieren-von-Essen-koennte-teuer-werden.html>
6. <http://the1709blog.blogspot.fr/2015/07/did-you-rt-today-photographer-sues.html>
7. <http://readwrite.com/2013/01/22/5-absurd-copyright-takedowns-that-make-the-law-look-outdated>
8. https://en.wikipedia.org/wiki/Lenz_v._Universal_Music_Corp.
9. <http://www.magnacarta.senate.gov.au/index.php/upclose/>
10. <https://en.wikipedia.org/wiki/Copyfraud>
11. Az Európai Parlament és Tanács 2012/28/EU irányelve (2012. október 25.) az árva művek egyes megengedett felhasználási módjairól – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:299:0005:0012:HU:PDF>
12. Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról 5. cikke hosszan ecseteli a kivételek és korlátozások eseteit, kitérve a könyvtári felhasználásra is – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001L0029:HU:HTML>.
13. United States Copyright Act § 107 – <http://copyright.gov/title17/circ92.pdf>
14. <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2015/10/fair-use-transformative-level-google-books/411058/>

15. <https://books.google.com/ngrams>
16. http://www.ca2.uscourts.gov/decisions/isysquery/b3f81bc4-3798-476e-81c0-23db25f3b301/1/doc/13-4829_opn.pdf
17. <http://scinfolex.com/2015/10/21/comment-laffaire-google-books-se-terme-en-victoire-pour-le-text-mining/>
18. Lásd: 15. sz. jegyzetet, p. 12-13.
19. <http://copyrightinthe21stcentury.blogspot.hu/2014/09/sciplaw-2014-konferencia-becsben.html>
20. <http://scinfolex.com/2015/10/17/pourquoi-nous-avons-besoin-dun-droit-de-citation-audiovisuelle/>
21. Lásd: 12. sz. jegyzetet.
22. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+COMPARL+PE-546.580+02+DOC+PDF+V0//EN&language=EN>
23. <https://edri.org/>
24. E fejezet megírásakor részben a rendezvényen elhangzottakra építettem.
25. <https://edri.org/edriqramnumber10-5copyright-reform/>
26. <http://www.numerama.com/magazine/19648-tous-ces-delits-juges-moins-graves-que-le-par-tage-de-la-culture.html>
27. http://www.nytimes.com/2009/07/18/technology/companies/18amazon.html?_r=0
28. Lásd: 11. sz. jegyzetet.
29. <https://creativecommons.org/about/reform>
30. http://ec.europa.eu/priorities/digital-single-market/docs/dsm-communication_en.pdf
31. <http://www.consilium.europa.eu/hu/policies/digital-single-market-strategy/>
32. <http://www.theguardian.com/technology/2014/apr/02/infringing-websites-list-anti-piracy>
33. http://ec.europa.eu/smart-regulation/roadmaps/docs/2015_cnect_001_cwp_communication_copyright_rules_en.pdf
34. A szerződés célja, hogy elősegítse a vakok, gyengén látók és látási képességeikben egyéb okból korlátozott személyek nyomtatott művekhez való hozzáférését. Bővebben: <http://copyrightinthe21stcentury.blogspot.hu/2013/09/wipo-szerzodes-vakok-es-gyengenlatok.html>
35. <http://ipkitten.blogspot.nl/2015/11/kat-exclusive-eu-commission-due-to.html>
36. http://www.eblida.org/News/2014/EBLIDA_E-read_position-paper.pdf
37. Az Európai Parlament és Tanács 2006/115/EK irányelve (2006. december 12.) a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról – <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006L0115&from=EN>
38. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99900076.TV
39. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0400117.KOR
40. 138/2014. (IV. 30.) Korm. rendelet az árva mű felhasználásának részletes szabályairól, 1. mell. – http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1400138.KOR (Megték.: 2015. szeptember 10.)
41. Lásd: 22. jegyzetet.
42. Részletes koncepció a szerzői és szomszédos jogokra vonatkozó közös jogkezelésről és a zeneművek belső piacon történő online felhasználásának több területre kiterjedő hatályú engedélyezéséről szóló 2014/26/EU irányelv átültetéséhez megalkotandó magyar jogi szabályozás főbb tartalmi kérdéseivel kapcsolatban, p. 31-36. – http://www.szttnh.gov.hu/sites/default/files/20150710_kjk_ire_reszletes_atultetesi_koncepcio_konzultaciora_0.pdf (Megtékintve: 2015. szeptember 22.)
43. Uo.

Brian Campbell Vickery osztályozási elképzelései

Brian Campbell Vickery a brit osztályozás és információkeresés egyik legnagyobb alakja, nemzetközi hírnű tudós. Könyvtárosi, kutatói, tudósi munkássága fontos szerepet játszik a XX. századi informatika elméletében.

Vickery az angol Classification Research Group (CRG) egyik alapító tagja. Elsősorban neki köszönhető, hogy Ranganathan nyomán a CRG rámutatott arra az azóta is folyamatosan felmerülő kérdésre, hogy a facettaelemzés minden osztályozási rendszer természetes építő eleme és termékenyítő módszere. Az információ- és könyvtártudomány színterületén foglalkozott, és gondolatai máig vonatkoztatási pontok. Nevéhez fűződik a facettás osztályozás általános elméletének kidolgozása, meghatározó publikációi jelentek meg az információ-visszakeresés témakörében, valamint nagyon fontosak a szintetizáló, az információtudományt rendszerbe foglaló monográfiái. A teaurusz elnevezést is sokan az ő nevéhez kötik, bár a kifejlesztésében meghatározó szerepük volt az amerikaiaknak.

Életútja

1918. szeptember 11-én született Ausztráliában Brian McCay néven. Szülei elváltak, majd miután édesanyja később újra házasodott, felvette nevelőapja nevét. Utolsó éveiben visszakereste családjá történetét, és rábukkant édesapjára, Adam McCay-re, aki hivatásos író, vezető újságíró és költő lett Sydneyben.

Elhagyta Ausztráliát, majd családjával először Egyiptomba (Kairó), majd Angliába (Canterbury) költözött, utóbbi helyen végezte tanulmányait. Az oxfordi egyetemen 1941-ben mester fokozatot szerzett vegytanból. A tudomány mellett széleskörű ismeretei voltak a humán területekről is. A *Who's Who* kiadványban már tizenéves korában publikált történelem, költészet, filozófia, zene és színház témakörökben. Miután megszerezte diplomáját, a II. világháború alatt kémikusként dolgozott egy robbanóanyag gyárban. 1945-1946-ban szerkesztőasszisztens, majd helyettes szerkesztő lett az *Industrial Chemist* című folyóiratnál Londonban. 1946-tól 1960-ig könyvtárosként dolgozott az Akers nevű kutató laboratóriumában, a királyi vegyészeti központban. Könyvtárosként is megmaradt tudományos érdeklődése, és az osztályozásról szóló korai publikációit gyakran mintaként használta fel a tudomány. Ekkor találkozott első feleségével, Ita McMenaminnel, akitől két gyermeke született, Michael és Susan. Míkor könyvtárosként dolgozott az Imperial Chemical Industry (ICI) kutató laboratóriumában, akkor kezdte építeni karrierjét, mint kutató és író. Az *Industrial Chemist* után a *Journal of Documentation* folyóiratban publikál-

ta első könyvtári cikkét 1948-ban, amely a Bradford-törvényről szóló tanulmány volt. Bradford két módon fogalmazta meg törvényét, amivel Vickery nem értett egyet. Jack Meadows szerint ez tipikusan Vickery-re vallott, hiszen mindig észrevette a hibákat, amelyeket mások ejtettek. Ez a tanulmány mindig is nagyon népszerű volt, sőt még napjainkban is sokat idézik. Ez volt az első tudományos publikációja, egyben ez lett legtöbbet idézett tanulmánya is, valamint egyetlen, a bibliometria területére vonatkozó cikke. Vickery szerint a kapcsolatok besorolásának zónáit bővíteni kellene, nem elég a magas, közepes és alacsony besorolás, ahogy Bradford javasolta. Annak ellenére, hogy nem volt könyvtári szakképesítése – és szakértelmét nagyrészt autodidakta módon sajátította el –, kiemelkedő karriert futott be ezen a területen. Később a Manchesteri Egyetem Tudományos és Technológiai Intézetének (University of Manchester Institute of Science and Technology - UMIST) könyvtárosa lett, és bár sikeres volt, ez a munka nem elégítette ki kutatás iránti érdeklődését. Mégis ő lett az egyetem egyik legismertebb teoretikusa és kutatója. Egy konferencia eredményeképpen J. D. Bernal kezdeményezésére alakult egy kis csoport, hogy tanulmányozzák az osztályozással kapcsolatos problémákat. Vickeryt kérték meg, hogy jelölje ki azokat a könyvtárosokat, akik részt vesznek a munkában. Ez a megbízás vezetett 1952-ben a Classification Research Group (CRG) megalakulásához, amely a XX. század egyik legbefolyásosabb könyvtári kutatási együttműködése, és amelynek hatása az osztályozás- és információtudomány elméletében felbecsülhetetlen. A csoport támogatta a facettás osztályozás elméletét. Ez volt a CRG-n belül az a teória, amely a kifinomultság magas fokát hozta. A CRG tevékenyen működő csoport volt, a legtöbb korai erőfeszítése a speciális osztályozási rendszerek építésére irányult, a facetta elemzés technikájának alkalmazásával. A munka folyamatában és módszertani fejlesztésben folyamatos megbeszélések zajlottak. Feltűnő, hogy a csoport, amely főleg könyvtárosokból állt, viszonylag kevés dokumentációt hozott létre, munkájukat elsősorban alkalmi közleményként jelentették meg a *Journal of Documentation* folyóiratban. Vickery ebben a tekintetben is kivételesnek bizonyult, kezdetektől fogva folyamatosan publikált az aktuális folyóiratokban, és monográfiákat írt, szerkesztett. Két rövid, de nagy hatású könyve jelent meg ebben az időben: a *Classification and indexing in Science*, amelyben többek között azt írja, hogy az információról úgy beszélnek, mint egy jól ismert dologról, és az gyakran elfelejtődik, hogy a könyvtári újrafeldolgozása talán még nehezebb és bizonytalanabb folyamat, mint az első felfedezése a laboratóriumban. Az indexelés témakörével foglalkozott, leírta azt az elvet és a módszert, amit egy osztályozási rendszer kialakításakor követni érdemes. A földtudományok példáján keresztül bemutatta az általa használt eljárás hét lépését és a legáltalánosabb genusok síkját is. A másik műve, a *Faceted classification* című 1960-ban jelent meg.

1958 különleges év volt az életében, ekkor már néhány éve Londonban dolgozott a CRG-nél. 1957-ben tartottak egy jól sikerült konferenciát, ahová eljött például Jesse Shera, Gene Garfield és még sokan mások az USA-ból. 1958-ban megjelent első könyvét követően részt vett a Tudományos Információk Konferenciáján Washingtonban. Ez volt az első látogatása az USA-ban. Ez a konferencia új távlatokat nyitott munkásságában. Sok érdekes emberrel találkozott, mint például Peter Luhn, Mortimer Taube, John O'Connor és Desmond Bernal. A konferencián való részvétel számos tapasztalata arra ösztönözte, hogy elkezdje írni második könyvét a visszakereső rendszer elméletéről. A konferencia alatt Donald Urquhart felkérte őt helyettesnek az Egyesült Királyság Nemzeti Tudomá-

nyos és Technológiai Kölcsönző Könyvtárba. Urquhart nem tekintette magát könyvtárosnak, így Vickery feladata volt, hogy a könyvtáros szemléletet megteremtse és érvényesítse a munkahelyén. Talán kevésbé ismert, de ő volt a szerzője annak az információszerzésről szóló cikknek, amely az *Encyclopædia Britannica*-ban jelent meg ebben az időben. Ez a tény is rámutat a szakmai elismertségére a korabeli tudományos közéletben.

Az 1960-as években kidolgozott egy általánosabb elméletet az információszerzésről, de ez távol állt a CRG tevékenységi körétől, amely továbbra is az osztályozással foglalkozott. Ez már tükrözte a viszályt a könyvtárosság és az információtudomány között, amely kezdett egyre nyilvánvalóbbá válni, és ami végül az Információs Tudósok Intézetének (Institute of Information Scientists) megalapítását eredményezte, egykori CRG tag, Jason Farradane által. Ennek a lépésnek többek között az lehet az oka, hogy Vickery és hasonló gondolkodású kollégái látták, hogy az információelmélet szélesebb körben értelmezendő és alkalmazható, mint ahogy azt addig tették. Egyik legismertebb könyvét, az *On Retrieval System Theory*t már ennek szellemében publikálta 1961-ben. 1966-ban elhagyta az UMIST-t és az angliai szakkönyvtári szervezetnél, az Aslib-nél (Association of Special Libraries and Information Bureaux) kapott állást. A kutató és fejlesztő osztály vezetője lett, 1966 és 1973 között dolgozott itt.

Az Aslib sokkal nagyobb mozgásteret adott Vickerynek, hogy az érdeklődési köréhez kapcsolódóan működhessen és kutasson. Így sikerült létrehoznia egy vezető kutatási centrumot, elsősorban az információszerzés területén, de számos más rokonterületen is. Vickery még két könyvet publikált *Techniques of Information Retrieval*, és *Information Systems* címmel. Számos cikke jelent meg, amelyek közül a legfontosabb a *Structure and Function in Retrieval Languages*. Talán ez a legismertebb írása az információszerzés és információ visszakeresése témakörében, de mindenképpen a *Journal of Documentation* első hat évtizedének legtöbbet idézett tanulmánya. 1973 és 1983 között igazgatója volt a londoni könyvtári iskolának (School of Library), valamint professzora a levéltári és információs tudományoknak az University College London (UCL) intézményében. Neki köszönhető számos fontos újítás, például a tájékoztatás kifejezés beemelése az iskola elnevezésébe. Az értekezleteken megjelentek a számítógépek, elkezdődött egy új mesterképzés a tudományos információ terén, kiegészítve a BSc diplomát. A legjelentősebb eredménye az UCL-nél kétségtelenül az élénk kutatási környezet megteremtése volt, továbbá a finanszírozott projekt lehetőségek gyarapodása és a doktoranduszok felvétele. Vickery könyvtártörténetet oktatott, viszont a diákoknak csak Dewey osztályozását tanította. Az UCL honlapján olvasható, hogy az intézmény ösztöndíjat is elnevezett róla.

1983-ban, nyugdíjba vonulása után távozott az UCL-től, de továbbra is aktív munkát végzett szakterületén. Második felesége, Alina Gralewska – akivel 1967-ben kötött házasságot – támogatta őt ebben. A továbbiakban közösen is publikáltak. Felesége érdeklődése elsősorban az automatizált rendszerekre irányult, e tény egyértelműen hatással volt Vickeryre. Együtt dolgoztak különböző, például az intelligens kereső rendszerekkel foglalkozó projekteken. Újabb könyvet adott ki *Information Science in Theory and Practice* címmel, amely rövidesen az osztályozás és információtudomány egyik alapműve lett. Vickery ebben a művében alapvető meggyőződéseit írja le a témában. Általános megközelítése szerint az információ mindenhol jelen van, és az elmélettel és a gyakorlattal mindenütt összefonódik. Alina Gralewska társszerzőként vett részt a munkában. A könyv komoly visszhangra talált a szakmában, és széles körben bevonták a felsőfokú képzésbe, illetve

ajánlották diákoknak. Három kiadást ért meg. A korabeli és az utókori méltatók is egyhangúan úgy minősítik írásait, hogy elegánsak és éleslátásról tesznek tanúbizonyságot. A Harry East és Amber Adams által összeállított, a munkásságát föltáró bibliográfia megjelent a 80. születésnapja alkalmából kiadott *Journal of Documentation* számban. A munkák, amelyekben őt idézték, megtalálhatók Eugene Garfield honlapján, a Pennsylvaniai Egyetemen. Itt található hivatkozások az 1946 és 2008 közötti 173 tételről, valamint egy adatbázis a műveiről több mint 38 000 hivatkozással. Ezek a számok, adatok és hivatkozások mind világosan rámutatnak Vickery könyvtártudományban betöltött jelentőségére. Az 1980-as években természetesen tovább folytatta a publikálást, és két újabb könyvet jelent meg az új évezredben. A *Scientific Communication in History*, amely komoly visszhangot keltett kora szakmai életében, valamint a *Long Search for Information*, ebben nagyon sok személyes visszaemlékezést olvashatunk életére és munkájára vonatkozóan.

Vickery haláláig megőrizte tudományos érdeklődését és aktivitását, 1983-ban nyugdíjba vonult, de utána is figyelemmel kísérte az aktuális eseményeket. 2007 augusztusában például a leóni spanyol ISKO-konferenciát követően megjelenő manifesztumhoz értékes megjegyzéseket fűzött. A manifesztum azt állítja, hogy az osztályozásnak az interdiszciplináris, komplex keresést kellene támogatnia azáltal, hogy a jelenségek helyett inkább a tudományágakon alapszik, továbbá azáltal, hogy megengedi a jelenségek kombinációját az elméletekkel és módszerekkel. Ez arra ösztönözte Vickery-t, hogy felvázolja javaslatait, amelyek magukba foglalják a jelenségek, diszciplínák, dokumentumok, tárgyak és az osztályozás területét és egymáshoz viszonyított relációit. Rendszere és kapcsolódó megfontolásai kiadásra kerültek más szerzők hozzászólásaival együtt, a manifesztum online változatának megjelenése után. 2008 elején ötletei tanulmány formájában saját honlapján, majd nyomtatásban is megjelentek. A 2007 februárjában alapított angol ISKO-szekció (ISKO UK) elismerte Vickery hatalmas eredményeit, és 2008-ban, 90 éves korában tiszteletbeli tagjává választotta. Vickery ezt az ISKO UK 2008. június 26-i rendezvényén egy emlékeztető, előadással köszönte meg, amelynek témája az információkeresés problémája volt. A *Journal of Documentation* alapításának 50. évfordulójára kiadtak egy kötetet, *Fifty years of information progress: a Journal of Documentation review* címmel, amelyet Vickery szerkesztett.

Brian Vickery otthonában hunyt el, nem sokkal 91. születésnapja után, 2009. október 10-én. Egészen élete végéig aktív volt írásban, kutatásban és új projektek tervezésében. Energiája, szellemi világozása és szakmánkban betöltött szerepe lenyűgöző.

Munkássága

A „második tanárnemzedék” egyik legismertebb tagja Harold Borkoval, Jesse Hauk Sherával, Douglas John Foskettel együtt. Tudományos intézetek könyvtáraiban kezdte osztályozási rendszerszerkesztő pályafutását, ahol talajtani, élelmiszer-ipari, asztronómiai rendszereket készített. Ranganathan rendszerét gyakorlati követelményekhez igazította, ezáltal egyike lett azoknak, akik a facettás osztályozás európai elterjedése és továbbfejlesztése érdekében a legtöbbet tették. Azok közé a könyvtárosok közé tartozott, akik lépést tartottak az új technológiákkal, már a gépesítéstől kezdeteitől, valamint közvetítette az európai és amerikai könyvtárosok számára az új felismeréseket, amelyekre a nem mérnök-matematikus végzettségű könyvtárosoknak szükségük is volt. Igen termékeny

szakíró volt; sorra jelentek meg a részben egymásra épülő, egyre elmélyültebb, több kiadást is megért könyvei.

Könyvtári osztályozásban kifejtett munkássága

Dokumentáció

Vickery munkássága folyamán sokat foglalkozott a népszerűségéből mára már sokat vesztett dokumentációval. A dokumentáció az a gyakorlati tevékenységet megalapozó elmélet, amelynek során a dokumentumokat a forrástól a felhasználóhoz közvetítjük. A közreadói tevékenységtől az információ átadásáig terjedő tevékenység széles skáláját értjük dokumentáción. A dokumentáció elvei és fogalmai között három típust különböztetünk meg:

- Normákat, amelyek a gyakorlatot megfelelően irányítják és kifejezik a célokat is.
- Kulcsfogalmakat, amelyek a rendszert meghatározzák az elemzés és a megértés segítségére.
- Általánosításokat, amelyek a rendszer egyes elemeinek viselkedésére vonatkoznak.

Az általunk jól ismert Ranganathan körülbelül ötven évvel ezelőtt megfogalmazott öt könyvtári törvényt – amelyek ma is a megfelelő gyakorlat normáinak és elveinek magjával szolgálnak – Vickery kiegészítette még egygel. E szerint „*Egyetlen könyvtár sem létezhet elszigetelten*”. Ezzel a kiegészítéssel a hálózati elv problémamegoldó erejét fogalmazta meg. Ezt a törvényt ma már úgyis mondhatjuk, hogy „*a könyvtáraknak hálózatban kell együttműködniük*”. A rangathanani inspiráció a facettás osztályozási rendszerrel elérte Vickery-t is. Ezt mutatja, hogy nála egyre inkább a tudományfelosztáson alapuló rendszerek helyett a fogalmi osztályozás kapott főszerepet. Vickery szerint a facettás osztályozás szempontjából az ETO hiányossága az, hogy az általános kapcsolat a „viszonyítás” jele, a kettőspont, semmit sem árul el az összekapcsolt kifejezések között fennálló viszony tartalmáról. A legjelentősebb előrelépést Vickery szerint az jelentené, ha javaslatának megfelelően a kettőspontot a relációjelek nagyobb választéka váltaná fel. A dokumentáció három fő problémája, a dokumentumok használatában, a dokumentumok hozzáférhetőségében és az átfutási időben nyilvánul meg.

Vickery szerint a dokumentáció szerepe a társadalmi kommunikációs folyamatokban meghatározó fontosságú. Jobban meg kell értenünk az információátadás jellemző vonásait ahhoz, hogy a dokumentációs gyakorlat összhangban legyen azzal a környezettel, amelyben felhasználják. A hatékony dokumentációs szolgáltatásoknak szükségük van bizonyos elvekre, útmutatókra, mint például a megfelelő gyakorlatot megalapozó elmélet, a lényegyet megvilágító fogalmak és az információs rendszer általános elvei.

A tárgyszavak és tárgyjelek kérdései

Vickery a *Development in subject indexing* című írásában, amely a *Journal of Documentation*-ban jelent meg, korabeli vizsgálatok alapján ismerteti a tárgyszavak közötti szemantikai összefüggések feltüntetésének grafikus, kategoriális és facettás elemző módszereit. Az egyes indexelési technikák formájukban különböznek egymástól, a tárgyi elemzés elveinek alkalmazásában. Mindegyik formának megvan a maga különös előnye és használatának területe – sok tanulmány próbálja meghatározni, hogy melyik területen melyik technika alkalmazható a leghatékonyabban. Ez az értékelés könnyebb, ha először megértjük az

elveket, amelyeket alkalmazunk. Mindegyik indexelési technikát három pont alapján kell megítélni:

- Az alkalmazott elvek régóta következetesek és megfelelőek?
- Vezettek-e be új elveket, amelyek értékesek?
- Van-e olyan forma, amelyet a technika az adott célra megfelelővé tesz?

Napjainkban fontos, hogy mindegyik technikát és osztályozási rendszert hasznosnak tekintsük, és ne úgy vegyük, mint ami kész, hanem mint a fejlődés egy állomását.

Deszkriptornyelvek

Vickery az *On Retrieval System Theory* című művében foglalkozik a deszkriptornyelvekkel. Megpróbálja meghatározni az információkereső rendszerek összetevőit és az összefüggéseket a tároló, invertált fájl (deszkriptorlista) és a keresőkérdés között. Az invertált fájl deszkriptorainak és a kérdés deszkriptorainak összehasonlítási problémáit is fejtegeti, elemi fokon. Részletesen elemzi viszont kora minden eredményét, amelyek a deszkriptornyelvekkel és a koordinált indexeléssel összefüggnek. Ekkor még nem volt általánosan elfogadható megegyezés a deszkriptornyelv felépítési elvei tekintetében. Olyan kérdéseket elemez, mint a deszkriptornyelv ellenőrzése, a deszkriptorok közötti szinonim, faj-nem és egyéb analitikus relációk elemzése, a fogalmak elvont kategóriákba sorolása. Rátér Perry és Kent szemantikus kódjaira, a keresési relevancia és zaj mérésére. Továbbá a hierarchikusan szervezett katalógusra és a koordinált indexelésre, amit ő korrelatívnak nevezett. A szerepjelölőkkel is foglalkozik a szemantikai kódokkal összefüggésben. Végül pedig összehasonlító elemzéssel bemutatja a konkrét tartalmi leírás öt különböző deszkriptornyelvvel végzett feltárását.

Vickery az indexelési–osztályozási folyamatot három műveletre bontva írta le:

- A szöveg átvizsgálása a tartalmat együttesen képviselő szavak, kifejezések vagy mondatok csoportjainak kiválasztásához.
- Az adott információkereső rendszer céljai szempontjából releváns részek kiemelése az így kapott tartalmi leírásból.
- A releváns tartalmi leírás lefordítása a rendszer szabványosított deszkriptoros nyelvére.

Tezauruszok

1960-ban azt írta Vickery, hogy a mechanizált tezauruszok problémái a rokon jelentések hálózatán nyugszanak. Véleménye szerint az „osztályozás” szó használata óvatosságot igényel, mert az első tezauruszok nem alkalmazták az osztályozási technikát. Gondolatai alapjául szolgáltak a facetás rendszerű tezauruszoknak, mint például a Thesaurofacet. Ezek alapján megállapítható, hogy a klasszikus, információkereső tezaurusz egy ellenőrzött szótár, amelyet indexelésre és visszakeresésre használhatunk. Kezdetben lyukkártyákhoz használták, a számítógépes munkákban pedig batch üzemmódban, így a tezaurusz tovább él az online világban. Ahhoz, hogy be tudjon illeszkedni az online korszakba, létre kellett hozni egy olyan eszközt, amely különböző tezauruszok között létesít kapcsolatot a termék közötti hierarchikus, asszociatív és ekvivalenciarelációk hálózatával. A nálunk jól ismert BSO jó példa lehetett volna egy ilyen köztes vagy közvetítő nyelvre. Vickery – Foskettel megegyezően – úgy vélte, hogy a tezaurusz nem más, mint egy olyan osztályozás, amely nem meri igazi nevén nevezni magát, az általánosról a specifikusra és vissza történő utalások mögé, továbbá az úgynevezett rokon fogalmak mögé bújk. A te-

zauruszban a betűrend az adott szakterület fogalmának rendszerezésére szolgáló keretet biztosítja. A tezauruszok egyre szélesebb körű elterjedése, a rejtett osztályozási rendszerek rendszertelen és szabálytalan növekedésének jele.

Az ismérv-dokumentum mátrix

Vickery a hivatkozási adatok állományának általánosított leírását is megkísérelte. Ezek egyformán érvényesek a kézi és automatikus rendszerekben. Megfogalmaz egyedi jellemzőket, mint a bibliográfiai adatelemek, dokumentumtípus, nyelv stb. Címeket, ahová a leőhelyadatokat sorolja, mint például a raktári jelzet, oldalszám. Meghatároz dokumentumtíteleket, amelyeken azt a teljes egységet érti, amely hivatkozási adatokból áll, valamint a dokumentumot formai és tartalmi szempontok alapján is képviseli. Tételen a hivatkozási adatok valamilyen rendezett állományában, az adott dokumentumot jellemző adatok csoportját érti. Fizikai tárolási egységként fogalmazza meg azt a fizikai egységet, amely a tételt hordozza. Megjelölésen pedig a legáltalánosabb értelemben vett megnevezést, jelölést, szimbólumot érti.

A Vickery által tárgyalt rekord-ismérv mátrix a következőképpen épül fel.

A fájlt ismérvek szerint rendezi és összeköti a tartalmi leírásokat a dokumentációs egységek címével és egyedi jellemzőivel. A dokumentumokhoz ismérv kapcsolódik. A leírás lehet egyetlen kifejezés, kifejezések önálló együttese, esetleg kapcsolódó kifejezések sorozata. Az alábbi kétdimenziós mátrixszal ábrázolható az ismérveket képviselő kifejezések és a dokumentumok közötti kapcsolatok halmaza.

		Ismérvek								
		A	B	C	D	E	F	G	H	stb.
Dokumentumok	I	X		X	X		X			
	II		X			X	X			
	III	X	X		X			X		
	IV			X			X		X	
	V	X			X	X		X		
	VI		X	X	X					X
	stb.									

Vickery kétdimenziós mátrixa

Amikor ismérvként rendelnek hozzá egy kifejezést a dokumentumhoz (pl. E-t a II. és V. tételhez), a mátrix megfelelő cellájába egy X kerül. Gépi keresésre alkalmas a mátrix viszont gazdaságtalan azáltal, hogy celláinak nagy része betöltetlen. Ezért a mátrixot úgy alakítják át, hogy függőleges vagy vízszintes egységekre vagy tételekre bontják, és az egységeket önálló rekordok formájában adathordozóra rögzítik.

A mátrixból ötféle tétel alakítható ki, ezek a következők:

1. ismérv-hozzáférésű tétel pl. B: II, III, VI
2. dokumentum-hozzáférésű tétel pl. II: B, E, F
3. csoportos ismérv-hozzáférésű tétel pl. F, G: I, II, III, IV, V
4. csoportos dokumentum-hozzáférésű tétel pl. III+IV: A, B, C, D, F, G, H
5. elemi tétel pl. B:II (*Ungváry és Orbán, 2001. 105. p.*)

Az első típus az „invertált forma”, amelyet uniterm rendszerekben és invertált fájlokban használnak. A második, vagyis a dokumentum-hozzáférésű tételt cédulakatalógusok és peremlyukkártyák hagyományos formájaként használják. A hierarchikus szervezésű adatbázisokban bibliográfiai törzsfájlokként, a relációs adatbázisokban pedig a bibliográfiai alapleírások állományaként jelenik meg. Mindegyik tétel fizikai tárolási egységre, azaz adathordozóra kerül, amelyen az ismérveket és dokumentumokat jelölések képviselik, és amelyek végül rekordot alkotnak. Kereséskor azokat a fizikai tárolási egységeket választják ki, amelyek az adathordozón az előre meghatározott ismérveknek megfelelő jelöléseket tartalmazzák. Ezután leolvassák a dokumentumok egyedi jellemzőit és /vagy a címet, amely a leőhelyét képviseli. A válogatás az ismérveket képviselő jelölések között zajlik. Vickery kétdimenziós mátrixa a „puszta deszkriptorokkal” való indexelés modellje, ugyanis a dokumentumokhoz rendelt ismérveket függetleníti egymástól. A, C és F ismérvek is az I-es dokumentumhoz tartoznak, viszont a közöttük húzóó esetleges összefüggések nem kerültek feltüntetésre. Két relációval kell számolnunk a gyakorlatban. Az első az ismérvek által képviselt fogalmak közötti generikus kapcsolatok; a másik pedig a dokumentumokhoz vagy dokumentumrészekhez tartozást kifejező ismérv-összekapcsolás (interlocking).

Összegzés

Elmondható, hogy Brian Campbell Vickery munkássága kiemelkedő jelentőségű az osztályozás történetében. Eredményes kutató és tudós volt, aki számos könyvet és folyóiratcikket publikált, amelyek meghatározó szerepet töltenek be a könyvtár- és információtudomány területén. Gondolatai máig gyakori vonatkoztatási pontok, idézettségé rendkívül magas. Nevéhez fűződik a facettás osztályozás általános elméletének kidolgozása, meghatározó publikációi jelentek meg az információ-visszakeresés témakörében, valamint nagyon fontosak a szintetizáló, az információtudományt rendszerbe foglaló monográfiái. Nagy osztályozási szakemberek gondolatait egészítette ki és gondolta tovább, több területen belül is kiemelkedő hozzáértéssel. Életútja és munkássága példaértékű, az ISKO UK hivatalos honlapján a róla szóló megemlékezésben ezt olvashatjuk: „*Brian az osztályozás és információkeresés területének rendkívül befolyásos személyisége, a facettás osztályozás és visszakeresés elmélet meghatározó alakja*”.

IRODALOM

Barátné Hajdu Ágnes: Az ismeretszervezés dinamizmusa, különös tekintettel az Egyetemes Tizedes Osztályozásra. = Könyv és Nevelés, XIII. évfolyam 2011/4. sz. Hozzáférés módja: http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/az_ismeretszervezes_dinamizmus_a_kulonos_tekintettel_az_egyetemes_tizedes_osztalyozasra Letöltés ideje: 2014. szeptember 20.

Bawden, David: Editorial. Brian Vickery and the uneasy information scientists. = Journal of Documentation, Vol. 66. Iss: 3., 2010. 1. p.

Csik Tibor: A könyvtártudomány megújulása – Horváth Tibor információtudományi eszméinek gyökerei. = Könyv és Nevelés, XIII. évfolyam 2011/4. sz. Hozzáférés módja: <http://olvasas>.

- opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/a_konyvtartudomany_meguujulasa__horvath_tibor_informaciotudomanyi_eszmeinek_gyokerei Letöltés ideje: 2014. szeptember 20.
- Dezső Zsigmondné: A dokumentáció fogalmai. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1980. (27. évf.) 6. sz. 262-264. p.
- Gilchrist, Alan: Thesauri, taxonomies and ontologies. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 2005. 52. évf. 11-12. szám 549-551. p.
- Gnoli, Claudio: Vickery's late ideas on classification by phenomena and activities. Pdf dokumentum. 4. p. Hozzáférés módja: <http://www.iskoug.org/conf2011/papers/gnoli.pdf> Letöltés ideje: 2014. december 15.
- Kent, Allen, Lancour, Harold, Daily, Jay E.: Encyclopedia of Library and Information Science. USA, Marcel Dekker. Inc., 1978.
- Meadows, Jack: An appreciation - Brian Vickery. = Journal of Documentation, Vol. 66 Iss: 4. 2010.
- Osztályozás és információkeresés. Az osztályozás és elmélete. 1. kötet. Szerk. Ungváry Rudolf –Orbán Éva. Budapest, OSZK, 2001. 200 p.
- Pioneers of Information Science Scrapbook. Hozzáférés módja: <http://faculty.libsci.sc.edu/bob/ISP/vickery2.htm> Letöltés ideje: 2014. szeptember 23.
- Quinn, Mary Ellen: Historical Dictionary of Librarianship. USA (Maryland): Rowman & Littlefield, 2014. 230. p.
- Ungváry Rudolf - Orbán Éva: Osztályozás és információkeresés kommentált szöveggyűjtemény. Az osztályozás és elmélete. 1. kötet. Budapest, OSZK, 2001. 543 p.
- Ungváry Rudolf - Orbán Éva: Osztályozás és információkeresés kommentált szöveggyűjtemény. Az információkeresés és elmélete. 2. kötet. Budapest: OSZK, 2001. 535 p.
- Vanda Broughton előadása Brian Vickery and the Classification Research Group címmel. Hozzáférés módja: www.iskoug.org/conf2011/ppt/broughton.ppt Letöltés ideje: 2014. október 7.
- Vanda Broughton: Brian Vickery, September 11, 1918–October 17, 2009. = Cataloging & Classification Quarterly, 49:1. 2010. 42. p.
- Varga Dénes: A dokumentáció nyelvészeti kérdései. I. Szemelvénygyűjtemény. Budapest, Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, 1966. 18–23. p.
- Vickery, B. C.: Classification and Indexing in Science. Butterworths Scientific Publications, London, 1958.
- Vickery, B. C.: The future of libraries in the machine age. = Library Association Record, 68.k. 7. sz. 252-260. p. 1966.
- Vickery, B. C. és Vickery, A.: Information Science in Theory and Practice. Walter de Gruyter, 1987.
- Vickery, B. C. Concepts of documentation. = Journal of Documentation, 34. 4. sz. 279-287. p. 1978.
- Vickery, B. C., M. A.: Developments in Subject Indexing. = Journal of Documentation, 11. 1. sz. 1-11. p. 1955.
- Vickery, B. C., M. A.: On Retrieval System Theory. Butterworths, London, 1961.

Kőműves Renáta

A kistélepusési könyvtári ellátás nehézségei Baranya megyében

A Baranya megyei Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer elmúlt két éve sok kihívás elé állította a Csorba Győző Könyvtár munkatársait. A szolgáltatás elindítása nem volt egyszerű, de még ma is vannak olyan jellemző problémák, amelyek nehézséget okoznak a napi munka során. A területi és társadalmi egyenlőtlenségek egyértelműen meghatározzák a KSZR tevékenységét. A könyvtárak fokozottabb szerepvállalásával és szisztematikus könyvtárszakmai munkával ugyanakkor elérhetjük céljainkat, vagyis a kulturális javakhoz való minél szélesebb körű hozzáférést.

Témánk megértése szempontjából fontos, hogy elemezzük a körülöttünk lévő helyzetet, amely megmutatja, miért is mondható komplexnek az a kultúrákövetítői munka, amely sokszor nem csupán a könyvtári szolgáltatásokról szól.

Az Eurostat adataiból kiderül, hogy az Európai Unió húsz legszegényebb régiója között négy magyarországi régió is megtalálható, köztük a dél-dunántúli, amely magába foglalja Somogy, Tolna és Baranya megyét. Az Eurostat kimutatása szerint az egy főre jutó bruttó össztermék a régióban az európai uniós átlag 45 százaléka volt.¹ A másik véglet esetében, a leggazdagabb belső londoni régiónál ez a szám 325 százalék.

Ha rápillantunk a hazai vásárlóerő² alakulására, itt sem kapunk túl fényes képet a régióról, hiszen a legszegényebb magyar települések az északkeleti és a délnyugati országhatár közelében vannak. A számok azt mutatják, hogy egyértelműen nő a különbség a leggazdagabb és a legszegényebb hazai térségek között. A régió két példával is szolgál, ha a szélsőségekről van szó: míg a Tolna megyei Paks előlről, a Baranya megyei Alsószentmárton hátulról vezeti a települések listáját.³

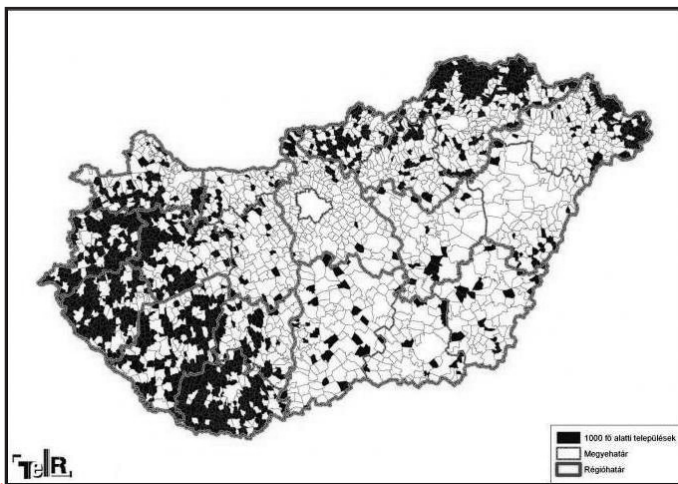
A területi egyenlőtlenségek, a leszakadó térségek problémái a rendszerváltozás óta csak fokozódtak Magyarországon. A 2007-ben meghatározott 33 leghátrányosabb kistérség közé három baranyai is bekerült (sásdi, sellyei, szigetvári, jómagam kettőben aktívan is tevékenykedtem a mozgókönyvtári, illetve KSZR-ellátásban.) A leghátrányosabb kistérségekben jellemzően nagyon kevés a munkalehetőség, alacsony a gazdaság teljesítmé-

nye és az infrastruktúra fejlettsége, magas az inaktívák és az alulképzettek aránya, gyenge az önkormányzatok, cégek, civilek forrásteremtő képessége.⁴ A tipikusan városhiányos, kistelepüléssel területek tartoznak ide.

A kistérségi közigazgatási szint közben megszűnt, a 2013 januárjától működésbe lépett járási szinten a legrosszabb mutatókkal a hegyháti és sellyei járások bírnak.⁵ A járások területi fejlettség alapján történő besorolása a társadalmi és demográfiai, a lakás- és élet-körülmények, a helyi gazdasági és munkaerő-piaci, valamint az infrastruktúra- és környezeti mutatókon alapszik. A kormány 105/2015. (IV. 23.) rendeletében⁶ meghatározta a kedvezményezett (korábban még hátrányos helyzetűként jelölt) településeket. A mutatószámok alapján Baranya megyében 174 ilyen tartozik ide. (A besorolásokon sok múltat, hiszen a lista alapja lehet az uniós és egyéb pályázati források elosztásának.)

Ezek a hátrányos helyzetű települések lényegében az összes ellátási térséget lefedik a megyében, vagy legalábbis érintik azokat. Ezekbe a térségekbe, településekre járnak rendszeresen a kollégáink. Az ellátott településeink száma jelenleg 283, ebből 58 helyen szolgáltatnak könyvtárbuszaink.

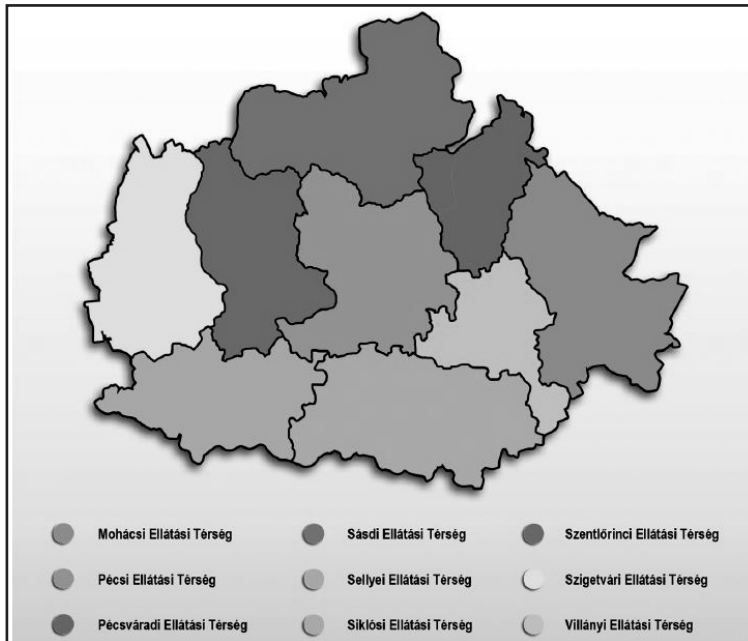
Baranya megye 301 településéből 91 település 199 fő alatti lakónépességű, míg 199 településen 200-499 fő a lakosság szám. A számok jól mutatják a megye elaprózottságát.

*Aprófalvas térségek Magyarországon
(Kép forrása: www.terport.hu)*

A jelen

Az 2015-ös év elején a Csorba Győző Könyvtár térségi referensei és a könyvtárbuszos munkatársaik saját térségükre, illetve a buszokra vonatkozóan SWOT-analíziseket készítettek, ezekből a „közös nevezőket” emelném ki, elsősorban a gyengeségekre, illetve a veszélyekre fókuszálva, hogy feladatainkat és felelősségünket is világosabban láthassuk.

A baranyai KSZR 9 ellátási térsége

A települések helyzete

Általános tapasztalat a *helyi közösségek hiánya*, a lakosság passzivitása. Különösen a megye déli részén található településekről mondható el, hogy ezek mintha zárványként élnék az életüket. Az infrastruktúra kiépítetlensége, a közutak minősége, a szolgáltatási szektor hiányosságai vagy akár az orvosi ellátás problémái csak nehezítik az ott élők mindennapjait. Jellemző az elvándorlás, a települések lakosságának folyamatos csökkenése, elöregedése. Ez nyilvánvalóan befolyásolja az olvasóközönség összetételét és számát is. A könyvtárbuszos települések között több olyan is akad, amelyek esetében feltűnő az olvasók teljes passzivitása vagy rendkívül alacsony száma. A településvezetők passzivitása is sokszor probléma (persze tisztelet a kivételnek), hiszen a polgármestereknek eljuttatott információ nem feltétlenül jut el mindig a könyvtárosokig, és ez sok esetben meghatározza a szolgáltatás minőségét is.

A szolgáltató hely humánerőforrása

Többször tapasztalható a szolgáltató helyen dolgozó kolléga *szakmai képzetlensége*, sőt ide kapcsolhatóak a *funkcionális analfabetizmus* és a *digitális írástudatlanság problémái*. A probléma kezelésére az év során két alkalommal invitáljuk könyvtárosainkat olyan tájékoztató napokra, amelyek témái között a szolgáltatás aktualitásai szerepelnek, illetve segítünk elsajátítani az internet alapszintű használatát. Ez a két alkalom nyilvánvalóan nem lehet elég, ezért javasoljuk részükre egy hosszabb képzés, esetleg rendszeres digitális kompetenciafejlesztő alkalmak kihasználását.

A könyvtárosok *fluktuációja* szintén kardinális problémája a rendszernek, hiszen a *szolgáltató helyek munkatársainak folyamatos változása* sokszor komolyan hátráltatja a szakmai munkát. A rendszerbe belépő kollégákkal minden alkalommal az alapoktól kell kezdeni a napi munka részletezését, betanítását. Több helyen kulturális közfoglalkoztatott látja el a feladatokat, de feltételezhető, hogy ő sem az állandóságot jelenti majd a foglalkoztatási programok folyamatos változásai miatt. A könyvtárosok bérezése sem megoldott sokszor, vannak megbízással foglalkoztatottak, de sok helyen önkéntesként tevékenykednek a helyi kollégák.

A kistélepüléseken dolgozó könyvtárosok végzettsége meglehetősen színes képet mutat. Az EMMI 39/2013. (V. 31.), a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer működéséről szóló rendelete szerint 2018 után a települési könyvtárosoknak minimum érettségivel kell rendelkezniük. Félő, hogy sokan ennek a követelménynek sem fognak megfelelni, mert a hátrányos helyzetű települések magasabb (legalább középfokú) végzettségű lakosai máshol próbálnak boldogulni, adott esetben elvándorolnak. A hátrányos helyzetű térségek szolgáltató helyein jelenleg is dolgoznak olyanok, akik nyolc általános iskolai végzettséggel sem rendelkeznek, esetleg csak az általános vagy a szakiskolát végezték el. A megyei könyvtár szakreferensei – talán nem nagy merészség kijelenteni – sok esetben valódi mentorként segítik a települések könyvtárosait; ez a szerep pedig több az „egyszerű” könyvtárosi munkánál.

Infrastruktúra és kommunikáció

A szolgáltató helyek informatikai eszközökkel való ellátása minden évben ütemezett, de a munkatársak számítógépei még mindig sok helyen nem megfelelő állapotúak. Továbbra is előfordul, hogy vannak települések, ahol az önkormányzat *nem gondoskodik az internet bekötéséről*, ilyenkor marad a személyes, a telefonos kapcsolattartás, a postai vagy egy másik e-mail címre küldött levél. Példaként említendő a szigetvári térség egyik települése, ahol 2015-ben továbbra sincsenek meg azok a technikai feltételek, amely biztosíthatják az internet bevezetését, így a helyi könyvtáros rendszeresen jár át a szomszédos településre megnézni az e-mail fiókját.

A kommunikáció nehézségeinél maradvány: vannak olyan települések, ahol nem mindig van a mobilhálózatoknak lefedettsége, ilyenkor a célravezető egy *sms* lehet, vagy megvárni a pillanatot, amikor a kolléga épp elérhető helyen tartózkodik.

Bár a KSZR-rendelet 2018-ig biztosít lehetőséget az abban felsorolt fejlesztések, követelmények megvalósítására, mégis úgy tűnik fel, hogy a szolgáltató helyek tekintetében jelenleg nagyon kevés az olyanok száma, amelyek már most valóban akadálymentesítettek. Kérdés, hogy a következő időszakban a településeknek milyen lehetőségeik, elsősorban forrásaik lesznek ezeknek a követelményeknek a realizálására.

Amíg a 2015 tavaszán megjelent KSZR ajánlás⁷ 80-100 négyzetmétert ír elő a szolgáltató helyek kívánatos alapterületének, addig a Pécsváradi Ellátási Térségben (továbbiakban: ET) csupán két (!) olyan szolgáltató hely van, amely eléri a 80-at. A térség könyvtárai között találhatunk 16, 20, 25, 28, 30 vagy akár 50 négyzetméteres alapterületeket is. Ez a 80 négyzetméteres szám a többi térségben: Pécsi ET (1 db), Szentlőrinci ET (2), Mohácsi ET (6), Szigetvári ET (1), Sásdi ET (3), Sellyei ET (1), Villányi ET (0), Siklósi ET (4).

Baranyában tehát a 225 telepített könyvtárból az ajánlásnak mindösszesen húsz (!) szolgáltatóhely felel meg az előírt alapterület tekintetében. Közös tapasztalat, hogy a szű-

kös belső tér sokszor nem teszi lehetővé egy-egy könyvtári rendezvény megtartását sem, így többnyire a helyi közösségi épületbe, a művelődési házakba kerül át a szolgáltató hely rendezvénye.

A könyvtárbuszok

A Csorba Győző Könyvtár a megye 58 települését két könyvtárbusszal látja el. A könyvtárbuszos települések esetében számos helyen az önkormányzat a vállalt kötelezettségei ellenére *sem biztosítja a kontaktszemélyt*, aki a busz könyvtárosa és a helyi olvasók között tartja a kapcsolatot. Ez a tény sokszor hátráltatja a munkát, hiszen a településre érkező könyvtárbuszt adott esetben senki sem várja, így az nem tudja megkezdeni a szolgáltatást, illetve nagyon nehezen kapja meg a munkához szükséges hálózati áramforrást.

Több szakmai rendezvényen mutatták már meg a kollégák azokat az körülményeket, amelyek jellemzik Baranya déli részének útviszonyait. *A meglehetősen rossz minőségű mellékutak* többször komoly gondot okoznak a közlekedésben; előfordul, hogy egy-egy megbújó kátyú által okozott defekt vagy nagyobb csapadék-mennyiség esetén akár szolgáltatási napok is kimaradhatnak. A kátyús utak a buszok műszaki állapotán is sokat rontanak, rendszeresen az évközi javítások, kisebb-nagyobb alkatrészcsereik.

Rendezvények

A települési szolgáltató helyeken a rendezvények tekintetében intézményünk évente két rendezvény megszervezésében, lebonyolításában működik közre. A szervezés során többször fordul elő, hogy a települések ad hoc módon a rendezvény tervezett időpontja előtt csupán egy-másfél héttel jelzik, hogy mit is terveznek, ez a tény sokszor nehezíti a szervezést, a programok összehangolását. Előfordult, hogy települések vezetői a könyvtárossal való konzultáció nélkül igényelnek programot, így a kollégák kénytelenek „követni” az eseményeket.

A fentebb már említettekhez hasonlóan itt is megjegyzendő, hogy valódi problémát okoz a kis alapterületek miatti szűkösség, hiszen a rendezvényeket a művelődési házban vagy egy másik közösségi térben valósítják meg a helyiek és nem a szolgáltató helyen.

Állandó dilemma, hogy a szolgáltató megyei könyvtár által, az aktuális év elején összeállított rendezvénykijánló mennyire megfelelő tartalmában. A lista lényegében egész évben tesztelés alatt van, hiszen folyamatában tapasztaljuk meg, mennyire kelti fel a térségek szolgáltató helyeinek érdeklődését egy-egy verses-zenés gyermekműsor vagy előadói est.

Tapasztalataink szerint a valódi szórakoztató programokra nagyobb igény lenne, mint a kifejezetten olvasás- vagy könyvtár-népszerűsítő programokra. 2015-ben igyekeztünk tudatosan terelni a szolgáltató helyeket ebbe az irányba, de a folyamatos visszajelzésekből érezhető, hogy nagyobb lenne az igény a könnyedebb, inkább populárisabb, zenés-dalos előadásokra.

Az elképzelések szerint a 2016-os kijánlásunkba több olyan előadás is kerül majd, amely kifejezetten a helyiek életminőségének javításához járulhatna hozzá. Ismeretterjesztő és a mindennapi életet is megkönnyíthető előadásokat is fel fogunk ajánlani a településeknek.

Konklúzió

Két év taópszatlatainak birtokában kijelenthető, hogy a KSZR indulásakor, 2013-ban megfogalmazott célokat csakis aprólékos munkával lehet elérni. A feladatok sokrétűsége, a dokumentumszolgáltatás, a szolgáltató helyek fejlesztései, a rendezvények szervezése, és a – talán a legfontosabbnak mondható – személyes kapcsolattartás, a helyiek segítése mind-mind szükségessé teszi a szívós munkát. A könyvtárak társadalmi szerepvállalásának erősítése fontos szempont, hiszen a kulturális javakhoz való egyenlő hozzáférést a KSZR segítségével (is) biztosítani kell. A leszakadó térségek problémái, a területi és kulturális esélyegyenlőtlenségek meghatározzák az ott élők jövőjét. Nekünk, könyvtárosoknak törekednünk kell arra, hogy minél több potenciális olvasót szólítsunk meg és érjünk el a szolgáltatásokkal. Ez nem megy egyik napról a másikra, minden bizonnyal a 2018-ig jelzett rövid táv sem lesz elég valamennyi cél elérésére.

A folyamatosan változó világ újabb és újabb kihívásokkal szembesíti a könyvtárosokat és az olvasókat. A könyvtári rendszer intenzív működtetése és fejlesztése szükséges ahhoz, hogy az olvasók tájékozódási pontként tekinthessenek a könyvtárakra, ahol releváns, segítő választ és információt kaphatnak mindennapi kérdéseikre, és szélesíthetik általános műveltségüket, ami a hatékonyan működő demokráciának is fontos feltétele.

(Elhangzott a KSZR-Műhelynapok debreceni konferenciáján 2015. szeptember 29-én.)

IRODALOM

A Baranya megyei Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer. Pécs, Csorba Győző Könyvtár, 2015
Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer – ajánlás. EMMI, 2015.

JEGYZETEK

1. http://index.hu/gazdasag/2015/05/21/eu_regiok_legszegeyebb/ (Letöltés: 2015. szeptember 20.)
<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6839731/1-21052015-AP-EN.pdf/c3f5f43b-397c-40fd-a0a4-7e68e3bea8cd> (Letöltés: 2015. szeptember 20.)
2. A vásárlóerő az adózás után egy főre jutó, rendelkezésre álló, elméletileg elkölthető jövedelmet jelenti (beleértve bármilyen állami juttatást).
3. <http://www.bama.hu/baranya/gazdasag/vasarloero-a-leggazdagabb-paks-a-legszegeyebb-alsoszentmarton-581064> (Letöltés: 2015. szeptember 24.)
4. Csibe András – Jakobi Ákos (2009) A 33 LHH kistérség NFT-s és ÚMF-T-s fejlesztési forrásszerző teljesítményének néhány sajátossága.
5. 290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet A kedvezményezett járások besorolásáról
6. 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről
7. Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer – ajánlás 4. p.

Szeifer Csaba

Az adatbázis-egyesítés tapasztalatai a győri megyei könyvtárban

A győri Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér a volt Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár és a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár összevonásából jött létre. Mindkét könyvtár a HunTéka integrált könyvtári rendszert használta, de mindkét adatbázis rendelkezett egyedi jellegzetességekkel és fejlesztésekkel, ezért a konverzió nem volt egyszerű. A helyzetet súlyosbította, hogy a két intézmény sok esetben eltérő gyakorlatot folytatott (feldolgozás, kölcsönzés, MOKKA-kompatibilitás megléte vagy hiánya), és mindez természetesen leképeződött az adatbázisokban. Az egyesítés egy projekt keretében zajlott le, amelyben csaknem valamennyi kolléga részt vett.

Első lépésként megvizsgáltuk az alapvető különbségeket a két rendszer működése között, majd tárgyaltunk az integrált könyvtári rendszer konverziós szakértőjével. El kellett döntenünk, hogy *melyik legyen az a primer adatbázis (és vele együtt az abhoz tartozó szoftverváltozat)*, amibe áttöltjük a másik adatait, valamint körvonalaztuk a dolog legproblémásabb vetületeit, illetve megegyeztünk, hogy *külön kezeljük az adatátviteli és a funkcionális (szoftvert érintő) feladatokat*. A Kisfaludy Károly Könyvtáré lett az elsődleges adatbázis, mivel több olyan TÁMOP-ban megvalósított fejlesztést tartalmazott (pl. névtér, amely az egyébként is problémás szerzői törzsre épül), amelyet nehéz lett volna konvertálni a másikba. Adatösszetöltési kérdésekben a legnagyobb gondot a köztaurusz verziók különbözősége, a duplumszűrés, valamint az olvasói törzsek és tranzakciók összetöltése okozta; a működés tekintetében pedig az egy- és több-lelőhelyes kölcsönzés okozta különbségeket kellett egységesíteni. Külön megoldandó feladatot jelentett, hogy az adatbázisok külső kapcsolatai (MOKKA-ODR, Duna Menti Közös Katalógus, Digitális Könyvtár, Europeana, gyarapodási RSS-ek, helyi építésű adatbázisok) továbbra is megfelelően működjenek.

Ezután következett a munka – számunkra – legnehezebb része: el kellett döntenünk, hogy a majdani egyesített adatbázisban hogyan fogunk dolgozni, és ehhez kellett igazítani a konverzió lépéseit. Az egységesítésnél a következő szempontokat vettük figyelembe: hatékonyság, MOKKA-kompatibilitás, több-lelőhelyes szolgáltatás igényei, olvasói elvárások. Először a koncepcionális kérdéseket kellett megoldani, ezután következhetek

a konkrét kérdések. Az egyeztetések csapatmunkával történtek, a projektvezető csak a végeredménnyel foglalkozott, illetve akkor avatkozott közbe, ha nem sikerült megfelelő eredményre jutni. *Négy koncepcionális kérdésben* kellett megegyezni még a konkrét munkák megkezdése előtt:

- A különböző elvek alapján épített helyismereti gyűjtemény kérdései.
- A lelőhely-gyűjtemény kategóriák eltérő alkalmazása az adatbázisban.
- A másképpen kezelt idegen nyelvű gyűjtemény kérdésköre.
- Állománymenedzselési (raktározási) problémák.

A helyismereti gyűjtemény esetében (ahol mindkét intézmény koncepciója megfelelő volt, csak éppen különböző) a volt megyei könyvtár gyakorlatát vettük át, mert az ő gyűjteményük nagyobb, így kevesebbet kellett javítani. Az idegen nyelvű gyűjtemény esetében – felhasználva mindkét könyvtár gyakorlatának pozitívumait – teljesen új koncepció született. A raktározási problémát pedig menet közben jól átgondolt és nagymértékű selejtezéssel megoldottuk. *(Lásd e számunkban a következő írást! A szerk.)* A lelőhely-gyűjtemény eltérő használatának okai:

- A volt városi könyvtárhoz több szolgáltatási hely (gyermekkönyvtár és fiókkönyvtárak) tartozott, ezért a lelőhely kategóriát a telephelyekre, a gyűjtemény kategóriát pedig a különgyűjteményekre használta.
- A megyei könyvtár a lelőhellyel csak a hangtárat különítette el a fő épülettől, és a gyűjteménnyel jelölte a dokumentumok fizikai helyét (szabad polc, alsó raktár, külső raktár, kézikönyvtár, olvasóterem stb.).

Ebből a helyzetből kellett egy olyan rendszert kialakítani, ami alapján az olvasók továbbra is megtalálják a dokumentumokat, és teljesen elkülöníthetők az adatbázisban a különböző szolgáltatási helyeken található művek, valamint lekereshetők a különgyűjtemények is. Ez persze – éppen úgy, mint a többi koncepcionális kérdés esetében – egy csomó előzetes átalakítást jelentett a két adatbázisban, hogy az összetöltés – legalábbis ebből a szempontból – majd zökkenőmentesen menjen. Ezután az egyes konkrét munkafolyamatok egységesítése következett, ami szintén egy sor előkészítő munkát igényelt mind a könyvtár dolgozóitól, mind a konverziós szakembertől.

Míndeközben küszködtünk a köztaurusz problémával is. A városi könyvtárnak egy 2005-ben betöltött, tökéletesen működő köztaurusza volt, a megyei könyvtárnak pedig egy frissített, működési problémákkal küszködő. Mivel a gondokat nem szerettük volna továbbvinni az összetöltött adatbázisba, először arra gondoltunk, hogy megtartjuk a régi, de jó köztauruszt. Aztán kiderült, hogy túl sok új, már használatba vett tárgyszó van a problémásban, amelyeket mind kézzel kellett volna javítani. Ezért úgy döntöttünk, hogy megpróbálkozunk a legújabb köztaurusz betöltésével, annak ellenére, hogy nem szerencsés az adatbázis-egyesítés bonyolult műveletét egy újdonsággal terhelni (addig még nem töltötték be a legújabb verziót egyetlen Huntéka-adatbázisba sem), mivel sok olyan új tárgyszót tartalmazott, amelyekre szükségünk volt. A problémát az okozta, hogy *az új tárgyszó-adatbázis szerkezete teljesen megváltozott, az addig egységes törzset szétszedték különböző részekre: általános tárgyszavak, formai tárgyszavak, földrajzi tárgyszavak és kronologikus tárgyszavak.* A különböző típusú tárgyszavakat tehát ezen túl nem egy mezőbe kell beemelni, hanem négy különbözőbe. Ez azért jelentett gondot, mert a földrajzi és a formai tárgyszó mezőbe eddig mi köztauruszon kívüli saját tárgyszavakat használtunk, illetve egy speciális hely-

ismereti tárgyszórendszert, amelyeket most valahogy integrálni kellett a köztauruszba, illetve megoldani – az új tárgyszótörzsben nem szereplő deskriptorok esetében – a békés egymás mellett élésüket. Mit ne mondjak, nem volt egyszerű.

A duplumszűrés problematikája volt a legfájóbb pontja az egész projektnek. Hiába találtuk meg az *ideális duplumszűrő kulcsot*, olyan választás elé kerültünk, ahol a jó választás a kisebbik rossz elfogadására korlátozódik. Azzal kellett szembesülnünk, hogy *kapcsolati rekordok esetében* (többkötetes, analitika, cikk) *vagy a kapcsolatok maradnak meg* és nem lesz duplumszűrés, *vagy lesz duplumszűrés*, de elvesznek a kapcsolatok, vagyis nem lesznek összekötve a közös és kötetrekordok, a fő- és részdokumentumok. Rengeteg kapcsolati rekordunk van, és ezekenél bizony ki kellett iktatnunk a duplumszűrést, hogy megőrizhessük a kapcsolatokat, mert azt gondoltuk, hogy könnyebb a dupla rekordokat egyesíteni, mint a szétesett kapcsolatokat újra felépíteni. Természetesen a nem kapcsolatos rekordok esetében (ezek voltak többségben) a duplumszűrés megfelelően működött.

Ezzel párhuzamosan az *olvasói törzsek egyesítésével* is foglalkoznunk kellett. Itt a *közös olvasók* okoztak gondot, akik mindkét adatbázisban szerepeltek. Úgy kellett megoldanunk a kérdést, hogy az olvasói törzsek összetöltése adatvesztés és adatkeveredés nélkül valósuljon meg. Ez kizárta a duplumszűrés alkalmazását. Az azonosnak tűnő adatok összefűlésére maradt a manuális módszer: egy táblázatba kigyűjtöttük a mindkét könyvtárba beiratkozott olvasókat mindkét vonalkódjukkal együtt. A csak egyik könyvtárba beiratkozott olvasók adatait összevonták egy adatbázisba, a táblázatba kigyűjtötteket pedig ellenőrzés után hozzáadták.

Az előkészületek után került sor a próbakonverzióra, az eredmény-adatbázis tesztelésére, a hibák javítására és a felmerülő újabb és újabb problémák megoldására. És itt jött a neheze! Az adatbázisok éles összetöltése hosszú folyamat, és nem szeretnénk volna hetekre bezárni a könyvtárat. Ezért úgy valósítottuk meg, hogy az olvasói adatokon, a kölcsönzési tranzakciókon és a statisztikákon kívül mindent nyitvatartási és kölcsönzési időben csináltunk. Számítottunk rá, hogy a rendszer sokkal lassabban fog működni, ha éles adatösszetöltés közben kölcsönzünk (ez a primer adatbázist érintette), sőt kisebb technikai fennakadásokra is fel voltunk készülve, de viszonylag zökkenőmentesen lezajlott a dolog. Ezután néhány napra bezártunk, hogy az olvasói törzseket, a kölcsönzési tranzakciókat és a statisztikákat is egyesítsük, illetve elvégezzük az első teszteket, amelyek elsősorban az olvasószolgálati munkafolyamatokra vonatkoztak, mert kinyitni csak úgy lehetett, ha ezek jól működnek. Az egyesítés után megmaradt programváltozatot a fejlesztőknek fel kellett készíteni a másik (továbbiakban nem használt) program egyedi funkciói alapján a több leülőhelyes kölcsönzésre. Ezzel gyakorlatilag a két Huntéka program funkciói is egyesültek. Javítottuk a felmerülő nem kisszámú hibát, kinyitottunk, és ekkor tudtunk foglalkozni a többi problémával. Szép lassan minden a helyére került, bár az egyesített adatbázisban maradtak hibák (az alap adatbázisokban is voltak, hiszen hibátlan adatbázis nem létezik, de természetesen a konverzió mindig generál újakat). **Végül is az egyesített rendszer működőképes és használható lett.** Természetesen még egy csomó utómunkálatra van szükség, elsősorban a dupla rekordok megszüntetésével kapcsolatban, hiszen akármilyen jó a duplumszűrő kulcs, az adatbeviteli különbségek, illetve hibák miatt sosem működhet tökéletesen.

Tanulásgként levonható, hogy két adatbázis összetöltése sokkal komplexebb folyamat, mint először gondolná az ember. Bár itt csak a nagyobb volumenű munkafázisok kerültek szóba, iszonyúan sok apró részlettel kell foglalkozni, semmit nem szabad figyelmen kívül hagyni: **minden munkafolyamat, minden adatbázismező nagytó alá kell, hogy kerüljön az előkészítő szakaszban, és minden előkészítő munkát a legalaposabban kell elvégezni, ha használható végeredményt akarunk elérni.** Idő közben így is előkerülnek váratlan problémák, amelyeket meg kell oldani, de érdemes ezek számát a lehető legkisebbre redukálni. És még valamit. Egy ekkora munka nem valószínű, hogy meg néhány emberrel, **minden dolgozónak összehangoltan részt kell venni benne** a saját területén, hiszen azt ő ismeri a legjobban.

Tolnai Gáborné

Mikes Kelemen Program

A Mikes Kelemen Program munkálatai az idei, a 2015. évben is folytatódtak.

Ezek célja, hogy a diaszpórában élő magyarok megsemmisüléstől veszélyeztetett könyvtári és levéltári hagyatékait és a felajánlott magyar vonatkozású dokumentumokat rendezett módon összegyűjtve Magyarországra szállítsák, és gondoskodjanak későbbi méltó felhasználásukról. Ebben az évben a gyűjtési munkálatok kiegészültek a magyar közösségekben végzett történeti kutatásokkal is.

A program a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága irányításával, valamint az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Levéltár szakmai felügyelete mellett zajlik. A beérkezett dokumentumokkal elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Levéltár gyűjteményeit egészítik ki, továbbá az anyaország és a Kárpát-medence könyvtáraiban és iskoláiban fogják elhelyezni, illetve olyan közgyűjteményekben, amelyek eddig is jelentős emigráns állományokkal bírtak.

Első lépések egy új típusú állománymenedzsment felé a győri megyei könyvtárban

A győri Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér 2013. január 1-jei létrejöttével két, egyaránt tekintélyes állománnyal rendelkező könyvtár egyesült. Ekkor az egyesített könyvállomány nagysága 528 428 kötet volt. A két könyvtár gyűjtőköre számos hasonlóságot mutatott, így a gyűjteményekben is sok volt az párhuzamos beszerzés, ami a duplumok számát emelte. Az adatbázis-egyesítés előmunkálatai során, 2014 tavaszán szembesültünk azzal, hogy megoldást kell keresni a raktározási gondokra is.

- A felesleges duplumoktól meg kell szabadulni.
- Meg kell vizsgálni a dokumentumok elhelyezésének hatékonyságát a kölcsönzési adatok felhasználásával.
- Meg kell szüntetni a helyhiányt a raktárakban.

A fentiek alapján időszzerűvé vált megoldást keresni az állománymenedzselési problémákra.

Az előkészítés

A kölcsönözhető állomány legnagyobb része a Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár három épületében található: a Központi Könyvtárban, a Kisfaludy Könyvtárban és a Közgyűjteményi Raktárban (külső raktár). A Kisfaludy Könyvtár ekkor még külön adatbázisban található állománya volt fizikailag a legszéttagoltabb, ezért az állománymenedzselési vizsgálatot ezzel az állományrészrel kezdtük.

A szabadpolcról véletlenszerűen levett dokumentumok vizsgálata során kiderült, hogy egy részükhöz nagyon kevés kölcsönzési tranzakció tartozik. Ennek alapján érdemesnek tűnt megvizsgálni a dokumentumok (raktári) elhelyezésének hatékonyságát, a kölcsönzési adatok figyelembevételével.

Az alapötlet az volt, hogy az állománymozgatás hatékonyságának szempontjából elvileg **a legtöbbet kölcsönzött dokumentumokat az olvasóhoz legközelebb** (a szabadpolcon), **a nagyon ritkán** (vagy soha nem) **kölcsönzött dokumentumokat pedig**

a kölcsönzéstől legtávolabbi helyen, a másik épületben található külső raktárban kellene tárolni. A fenti egyszerű elv alapján a dokumentumok használati (kölcsönzési) gyakoriságának függvényében a vizsgált dokumentumok tárolási helyei (elméletileg) a következők lennének:

tárolási hely	használati gyakoriság
szabadpolic	gyakran használják
alsó raktár	néha használják
külső raktár	ritkán használják
selejtezendő	nem tároljuk tovább, mert hosszú ideje senki nem keresi, és nem utolsó példány

Természetesen a „gyakran”, „néha” és „ritkán” számszerűsítése nem egyszerű (és nem is feltétlenül objektív kritériumokon nyugvó) feladat, de nem is lehetetlen. Erre azonban az első lépésben nem akartunk megoldást keresni.

Az első vizsgálat célját leegyszerűsítettük három tényezőre:

- Megvizsgálni, hogy a fenti elmélet alkalmazható-e a gyakorlatban is.
- Számszerűsített objektív adatokat akartunk kapni az állomány elhelyezkedéséről a kölcsönzési alkalmak számának függvényében.
- Meg kell határozni az olvasó által nem keresett (kölcsönzött) dokumentumokat, hogy objektív adatok alapján készüljön egy lista, amit fel lehet használni az állomány selejtezéséhez.

Könyvtárunk jelenlegi integrált könyvtári rendszerében 2005 nyara óta tárolódnak a kölcsönzési tranzakciók, így az egyes példányok kölcsönzési számáról egy évtizedre visszamenően rendelkezünk adatokkal. Természetesen a „használat” egy könyvtárban nem feltétlenül esik egybe a kölcsönzések számával, gyakoriságával. Például a csak helyben használható dokumentumok „használat” nem kerül rögzítésre a könyvtári rendszerben. Többek között ezt a szempontot is figyelembe vettük a vizsgálatkor.

A gyakorlati megvalósítás során SQL lekérdezések és egy – külön erre a célra írt – segédprogram alkalmazásával táblázatkezelőbe importálható adattáblák készültek. Az így elkészült adattáblák megmutatták az állomány elhelyezkedését a kölcsönzési számok függvényében.

Láthatóvá vált, hogy az állomány egy részét célszerű lenne nem a jelenlegi raktározási helyén elhelyezni. Például az alsó raktárban is voltak ritkán, vagy 2005 óta soha nem kölcsönzött dokumentumok. Míg a külső raktárba gyakran kölcsönzött dokumentumok is kikerültek.

A megvalósítást azonban csak a selejtezéssel lehetett elkezdni, hiszen először helyet kellett nyerni a később elvégezhető állománymozgatáshoz. Ezért első körben a kinyert adatok közül a legfontosabb az a táblázat volt, ami alapját képezte egy selejtezési listának. Ebbe a táblázatba azoknak a dokumentumoknak az adatai kerültek, amelyeket 2005 óta egyszer sem kölcsönöztek, és nem utolsó példányok voltak. Természetesen ez a lista nem szűrés nélkül tartalmazta az összes ilyen dokumentumot. A vizsgálatba bevont tájékoztató és feldolgozó kollégákkal folyamatosan egyeztetve változtattuk a szűrési szempont-rendszert. Csak néhány fontosabb szűrési szempont:

- A listára került dokumentumok gyűjteménye a következők valamelyike volt: „Külső raktár”, „Szabadpólc”, „Alsó raktár”.
- Azok a kölcsönözhető dokumentumok kerültek a listára, amelyeket 2005 óta egyszer sem kölcsönöztek.
- A listáról kizárásra kerültek a kötelezpéldányok, a bibliográfiai leíráshoz tartozó utolsó példányok, törölt vagy törlésre előkészített példányok.
- A nem kölcsönözhető vagy korlátozottan kölcsönözhető dokumentumok kizárásra kerültek a vizsgálatból.

A Kisfaludy Könyvtár könyvvállománya 2014 januárjában 268 209 kötet volt, ebből a feltételek szerinti vizsgált állomány 211 720 kötet. A továbbiakban ez a szám a viszonyítási alap a százalékos adatokhoz.

A lista eredménye 41 651 kötet (19,67%) adatait tartalmazó táblázat. Ebből szabadpólc-on volt 2271 kötet, alsó raktárban 18 042 kötet és külső raktárban 21 338 kötet. Szépirodalmi dokumentum 17 664 kötet (42,4%), szakirodalmi dokumentum 23 987 (57,6%).

A lista alapján kiderült, amit előzőleg is feltételeztünk, hogy nagyon nagy számban vannak még az állományban 1970-es és 1980-as évekből származó dokumentumok, amelyeket már rég nem kölcsönöztek az olvasók.

dokumentum megjelenési éve szerint	darabszám
1960-1969	4858
1970-1979	12096
1980-1989	15450
1990-1999	3166
2000-2009	1137
egyéb év	4944

Az elkészült lista alapján kiderült, hogy a kötetek általában 2-6 példányban vannak meg, de így sem szerettük volna automatikusan kivonni az állományból ezeket. A leválogatás előtt a tájékoztató könyvtárosok tételesen átnézték az általuk felügyelt szakokat, és lehetőséget kaptak arra, hogy szubjektív szempontok alapján 10 százalékot kivegyenek a listáról. Az előirányzott 10 százalékot a gyakorlatban nem minden esetben sikerült betartani.

Az apasztás menete

A törlést raktáranként végeztük, a helyszűke miatt egyszerre három munkatárs tudott részt venni a munkában, két fő kereste ki és készítette elő a törlendő dokumentumokat, a feldolgozó kolléga pedig végezte a gépi törlést. A törlés előkészítése során természetesen figyelembe vettük a dokumentumok fizikai állapotát is. Több példány esetén természetesen a jobb állapotút hagytuk meg.

A törlés eredménye

A törlésre fordított munkaidő 24 munkanap volt, ez alatt leválogattunk tervszerű állományapasztás címén 28 931 kötetet (69,43% a tervezett 90%-hoz képest), ez az erede-

tíleg programmal leválogatott anyag kétharmad része volt, de még így is nagy mennyiség a hagyományos selejtezési technikához képest.

Tapasztalatok, összegzés

- Jelentős **időt takarítottunk meg** azzal, hogy raktári rendbe rendezett lista alapján töröltük a dokumentumokat.
- Az **olvasói igényeknek jobban megfelelő állomány maradt.**
- A kölcsönzési naplófájlokat lehet használni állománymenedzselési célokra, de a kölcsönzési adatokon kívül még nagyon sok egyéb sajátosságot és feltételt figyelembe kell venni. Általános (minden könyvtárra érvényes és hatékony) szűrési feltételeket szinte lehetetlen előállítani. A szűrésnél folyamatosan figyelembe kell venni a könyvtárosok visszajelzéseit, és ennek alapján finomítani kell a szűrési feltételeket. Egy ilyen szűrési algoritmus soha nem lehet mindenki számára tökéletesen megfelelő.
- A vizsgálatkor készített táblázatokból látható volt, hogy az állomány elhelyezkedése nem ideális az állománymozgatási hatékonyság szempontjából.
- Bebizonyosodott, hogy **a jövőben kidolgozható egy olyan rendszer, amelynek alkalmazásával állománymozgatáskor többek között a dokumentumra vonatkozó kölcsönzési tranzakciók figyelembevételével – egy programmal – eldönthető, hogy hol kerüljön tárolásra a dokumentum.**

A selejtezést segítő lista csak az első lépés a szoftverrel segített állománymenedzsment megvalósítása felé. A lényeg a „segített” szón van. A tájékoztató könyvtárosok szubjektív dokumentum-menedzselési szempontjait is figyelembe kell venni az objektív adatok mellett. A hatékony dokumentum-menedzsment csak így képzelhető el. A szubjektív szempontokat azonban terveink szerint körülbelül a vizsgált állomány 10 százalékáig lehetne figyelembe venni, olyan módon, hogy a megjelölt állományrészt kihagyná az irányításból a rendszer.

Winkler Csabáné – Papp Nándor

SZÉCHÉNYI-EMLEKÉREM

2015. november 25-én az Országos Széchényi Könyvtárban Széchényi-emlékérmet vehetett át

HEGYKÖZI ILONA,

a Könyvtári Intézet osztályvezetője, a Könyvtártudományi Szakkönyvtár vezetője. Rácz Ágnes a kitüntetett pályaképének ismertetése után laudációjában kiemelte, hogy Hegyközi Ilona a nagy könyvtáros elődök szakmai és emberi tulajdonságával, széles körű műveltségével és nyelvtudásával 1977 óta csaknem megszakítás nélkül végzi munkáját a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban.

A kitüntetettnek szívből gratulálunk!

„Szabó Károly nagy vállalatának méltó örököse” Hellebrant Árpád (1855-1925)*

A külföldi könyvtártudomány egyik etalonjaként elismert kútfője, az *Encyclopedia of library and information science* értékelése szerint¹ Magyarországon a bibliográfiai munka megindulását egyrészt a folyamatos háborúságok a források, gyűjtemények elpusztításával gátolták, másrészt pedig a zavaros, a törökökkel vívott háborúktól terhes idők a tudományok fejlődését egészében hátráltatták. Így nem csupán saját védekezésünk a történelmileg alkalmatlan időkre való hivatkozás (a szerencsésebb csillagzatú országok már a XVI. században hozzáláthattak nemzeti kiadványtermésük feldolgozásának), hanem ez tükröződik vonatkozó témában a külföldi megítélésünkben is. A hazai bibliográfiák története – néhány korai kísérlettől eltekintve – csak a XVIII. század elejéig vezethető vissza; Czvittinger Dávid (1676?-1743), Bod Péter (1712-1769) és Horányi Elek (1736-1809) jelentik *historia litteraria* jellegű feldolgozásaikkal a kezdetet, a későbbi könyvészek összeállítása során sokszor fellapozott kútfő pedig Sándor István (1750-1815) *Magyar könyvesháza*.

A magyar nemzeti bibliográfiai számbavétel történetére visszatekintve azonban – és több jeles, de sajnálatosan csak kéziratban fennmaradt könyvészet összeállítóját időben átugorva – ki kell emelni a két történész, Kovachich Márton György (1744-1821) és fia, Kovachich József Miklós (1798-1878) által megfogalmazott és Pesten 1814-ben – tehát jóval az RMK megjelenése előtt – közzétett meghatározó fontosságú elgondolását, a *Planum egy tökéletes Magyar Bibliografia és Szókönyv iránt* című tervezetet. Művükben a magyar tudományosság kibontakoztatásának két alapvető pillérét határozzák meg: a források feltérképezése és feldolgozása, legalábbis bibliográfiai szinten egységes – ma már azt is mondhatnánk, virtuális – korpuszba rendezése biztosítja az alapját a nemzeti kultúra megismerhetőségének, az alapos és módszeres, a pozitívista (történet)tudományi metodológiát követő feltárásnak, és ezzel együtt egy teljes magyar szótár kiadásának.

A XIX. század utolsó évtizedeire érett meg a helyzet a „rendszeresnek”, módszeresnek és modernnek mondható könyvészeti feltáró munka megteremtésére Szabó Károly (1824-1890) *Régi Magyar Könyvtárának* megindulásával; az azóta eltelt korszakok nagyjai pedig, mondhatni, mindannyian Szabó Károly „köpönyege alól” bújtak ki. Egyikük Hellebrant Árpád² (1855-1925), aki mestere halála után az RMK III. kötetének kiegészí-

* Az MKE Bibliográfiai Szekció 2015. szeptember 18-ai Szabó Károly emlékülésén elhangzott előadás szerkesztett szövege.

tője és sajtó alá rendezője, és akiről a címben idézett méltatás a *Magyar Könyvszemle* 1896-os évfolyamában, a könyvészet ismertetésében olvasható³.

Hellebrant Árpád 1855. november 18-án született Pesten. A középiskolát a pesti királyi katolikus főgimnáziumban végezte, az 1874/75-ös tanévtől pedig klasszika-filológia szakos tanulmányokat folytatott a pesti tudományegyetemen; görög-latin szakos tanári oklevelét 1878. december 7-én szerezte meg. Az Akadémia könyvtárával apja révén került kapcsolatba, akit 1867. július 27-én nevezett ki az elnök könyvtári szolgáivá⁴, így fia már ifjúkorától kezdődően ismerte az intézményt, szívesen időzött a bibliotékában és – Fráter Jánosné (1923-1994) értékelését elfogadva – „*ez minden valószínűség szerint olyan mély benyomást tett rá, hogy egész életét a könyvtárosi hivatásnak szentelte*”. 1876-tól gyakornokként, majd könyvtárügyi, al-, illetve főkönyvtárnok beosztásban teljesített szolgálatot a bibliotékában; 1923-tól 1925. február 22-éig, nyugdíjazásáig⁵ már az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kötelékében⁶. 1925. december 4-én 70 esztendőskorában halt meg. (Gyakorló könyvtárnoki tevékenységének tükré az 1877-től a *Magyar Könyvszemle*-ben közölt beszámolók sora.)

Az Akadémiai Könyvtárban eltöltött időszak tevékenysége során a kitűnő, inkább szaktudós, mint könyvtárosok – Heller Ágost (1843-1902), Fröhlich Róbert (1844-1894) és Szily Kálmán (1838-1924) – után és mellett Hellebrant Árpád képviselte a hivatásos és elhivatott könyvtárosságot, a modern szakmaiságot – ahogyan jó barátja, Badics Ferenc (1854-1939) egyik levelében fogalmaz – „*az akadémia üregeiben szerénykedő buzgó könyvmoly*”-ként⁷.

Érdemei és negyven esztendőn keresztül végzett lankadatlan és szakszerű munkájának elismeréseként az Akadémia elnöke Jankovich Béla (1865-1939) kultuszminiszterhez írott, 1915. október 15-én kelt levelében kérvényezte számára a királyi tanácsosi cím adományozását: [Hellebrant] „*ki nemcsak mint a Magyar Tudományos Akadémia egyik legrégebbi tisztviselője, hanem úgyis mint a tudományos bibliographia egyik legkiválóbb művelője teljes elismerésre méltó érdemeket szerzett magának*”⁸.

A megtisztelő címet Hellebrant végül 1917-ben nyerte el⁹, és tulajdonképpen ezzel a kitüntetéssel tört meg a hivatalos grémiumok, tudományos szervek részéről a jég, addig csak a szakmai körök felől jelentkező újabb felkérések, megbízások voltak elismertségének jelei. A mellőzésnek Hellebrant első, Gyulai Arankával kötött és csupán 1886 és 1896 között fennállt házassága¹⁰, illetve annak sikertelensége volt az oka. Felesége az „irodalmi Deák-párt vezérének”, Gyulai Pál (1826-1906) akadémikusnak gyermeke volt; Hellebrant a hitves lelki labilitása miatt 1895-re teljesen elhidegült tőle, így a frigyet 1896-ban felbontották. A „zord atya” mindenért vejtette felelőssé, ezért lehetetlenítette el további előmenetelét, jó időre le kellett mondania az igazi szakmai karrieréről, még a tudományos egyesületek életéből is vissza kellett vonulnia. A kolléga, Trócsányi Zoltán (1886-1971) visszaemlékezése szerint társasága „*a Józsefvárosi dalárda tagjain kívül néhány könyvmolyból állott, akik nem olvasták, csak gyűjtötték a könyveket*”¹¹. Más forrás szerint a Budapesti Férfidalegyletnek volt tagja és egy időben elnöke is¹².

Természetesen nyilvános szakmai, tudományos életében később ismét aktívabb időszak következett, de az 1900 körüli esztendők megtorpanása mindvégig érezte hatását a pályáján. Azonban munkahelyi kötődéséből következően magától értetődően mindvégig részt vett az Akadémia Irodalomtörténeti és Történelmi Bizottságának könyvészeti tevékenységében¹³, 1915-től pedig az akkor megszervezett Szent István Akadémia

munkájába is bekapcsolódott.¹⁴ (A szervezet a Szent István Társulathoz kötődött, célja „a tudományt és irodalmat katolikus szellemben művelni” előadások keretében és szakmai kiadványok közrebocsátásával.¹⁵)

Hellebrant Árpád munkásságát az irodalomtörténészek és a történettudósok is számon tartják, több, az Akadémiai Könyvtár állományában található irodalmi levelezést és a régi magyar irodalom értékes kútfőit ismertette meg a szakfolyóiratainkban – a *Magyar Történelmi Tárbán*, az *Akadémiai Értesítőben*, az *Egyetemes Philológiai Közönyben* és a *Magyar Könyvszemlében* vagy akár önálló kiadványban. Példaként érdemes Kriza János (1811-1875) vagy Toldy Ferenc (1805-1875) levelezésének közreadását¹⁶ megemlíteni, valamint a könyvtárosok mellett a művelődéstörténet kutatói számára úgyszintén érdekes adalékokkal szolgáló és az Akadémia egyik kolligátumában fennmaradt XVIII. századi debreceni könyvárjegyzékről tudósító forrásközlését¹⁷.

Mindazonáltal publikációi között nem csupán a fellelt kútfők ismertetésére szorítkozott, hanem önálló dolgozatokat is készített: 1885-ben Gorove-jutalmat kapott az Akadémiától *A hazai iskolák története és a külföldi iskolázás a XVII. században* című és *Historia magistra vitae* jellegével leadott pályamunkájáért.¹⁸ (A jutalmat Gorove László (1780-1839) levelező tag Károly és Lajos öccse nevében alapította 1839. február 18-án abból a célból, hogy négy-négy évente „erkölcs-javító”, vagyis humán, illetve természettudományi dolgozatok szerzői 200 pengővel honoráltassanak.¹⁹)

A könyvtárőr-tudós Hellebrant Árpád munkamódszerében a könyvtárosság, a könyvtártudomány elméleti művelése és a szaktudományi kutatás összekapcsolódott, számos tanulmánya, forrásközlése az általa elvégzett bibliográfiai anyaggyűjtések során fellelt kultúrtörténeti ritkaságok közrebocsátása az illető szakmai közönség számára. Pályájában tehát – ahogyan Szabó Károly életútjában is – a tudós könyvtárostól a könyvtáros tudós felé való elmozdulás figyelhető meg. A könyvtártudomány históriájából ismert, hogy a XVIII. század végéig tevékenykedett régi könyvtárnokok valamely bölcséleti ág tudós művelői voltak, akik leginkább mellékállásban álltak egy-egy gyűjtemény élén vagy akár valamely érdemük elismeréseként sine cura hivatalt viseltek – néhányuk hozzáállását jól illusztrálja Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) híres-hírhedt mondása: „*Használni a könyvtárat és nem használtatni általa*”²⁰. Velük ellentétben hivatásunk modern művelőit éppen könyvtári, szakspecifikus búvárlataik segítették hozzá tudományos munkásságuk végzéséhez. Szabó Károly „*végigszekereste a Monarchiát*”, és így gyűjtött kútfőket az RMK mellett ma is jegyzett történeti témájú dolgozataihoz, publikációihoz is. Épp így Hellebrant Árpád hazai és hosszabb külföldi utazásainak hozadékai úgyszintén bekerültek azokba a retrospektív bibliográfiai korpuszokba, amelyeknek összeállítója mind a mai napig tartó ismertségét köszönheti.

De nem szabad megfeledkeznünk Hellebrant gyakorlati könyvtárnoki tevékenységéről sem, hiszen nevéhez fűződik az Akadémia bibliotékájának 1877-ben megkezdett és hosszú éveken át, egészen 1917-ig tartó rendezése²¹, illetve a kortársai körében elismert és nagyra becsült könyv- és könyvtárszakértői működéséről szintén számos bizonyíték olvasható a vonatkozó szakirodalomban.

Első és az Akadémiai Könyvtárban mind a mai napig sokszor forgatott műve, *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában levő ősnymtatványoknak jegyzéke* 1886-ban jelent meg²². Az anyaggyűjtés, illetve a bibliotéka állományának feldolgozása 1878-ban kezdődött a

gyűjtemény teljes rendezésével párhuzamosan; a *Magyar Könyvszemle* már 1879-ben részleteket ígért a kötetből²³, az első közlemények azonban csak 1880-ban láttak napvilágot a periodikum hasábjain²⁴. Hellebrant saját működését a *Könyvszemle*ben olvasható adatközlés bevezetőjében a könyvtártudomány korabeli – jellegében inkább Michael Denis (1729-1800) „Bücherkunde”-jához, a könyvtudományhoz, mint Martin Schrettinger (1772-1851) gyakorlatibb könyvtártudományi felfogásához, a magyarra könyvtártanként átültetett „Bibliothekswissenschaft”-jához kötődő – és az egyedüli magyar szakfolyóiratban képviselt irányzathoz sorolja: „Máskül esztendeje, hogy a M. T. Akadémia könyvtárának ősnymotatványait oly czéllból tanulmányozom, hogy ezeknek bibliographiai leírását elkészítsem. Ösztönzött erre azon irány, melyet Fraknoi Vilmos (1843-1927) történészünk a Magyar Könyvszemle megindítása által a hazai bibliographia terén inaugurált, s mely a könyvészeti ismeretek terjesztésében irodalmunknak már ekkorig is jelentékeny szolgálatokat tett.”²⁵

1883-ra a gyűjteményben található 466 művet tartalmazó 493 nyomtatvány teljes és részletes feldolgozása elkészült; összeállítója a katalógust publikálásra kész állapotban nyújtotta be az Irodalomtörténeti Bizottságnak. Mindazonáltal Csapodi Csabának (1910-2004) a Magyar Tudományos Akadémia ősnymotatvány-gyűjteményéről szóló 1967-es dolgozata a könyvtár történetének tükrében megállapítja, hogy a katalógus csupán azokat az ősnymotatványokat tartalmazza, amelyek nem voltak a szakok szerint az állomány törzsrészébe besztva²⁶.

A grémium a mű lektorainak Ábel Jenőt (1858-1889) és Csontos Jánost (1846-1918) jelölte ki, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának munkatársait, akik 1883. december 7-én kelt jelentésükben néhány apróbb változtatást javasoltak ugyan, de közzétételre méltónak ítélték a munkát, amely „arról tanúskodik, hogy azt szakférfiú készítette, ki az *incunabulumok irodalmában teljesen otthonos, ismeri a segédforrásokat és a különböző bibliographiai felfogásokat*”²⁷. Hangsúlyozták, hogy Magyarországon addig még nem készült valamely nyilvános könyvtár állományában található összes ősnymotatványáról rendszeres jegyzék, „raisonné catalogus”.

Hellebrant a Ludwig Hain (1781-1836) és Wolfgang Georg Panzer (1729-1805) híres ősnymotatvány-katalógusaiban alkalmazott pontos és betűhív adatközlési metódust követő tételeket és a több szempontú visszakeresést biztosítandó kiterjedt mutatórendszert készített. Már maga a kéziratot változat öt indexet tartalmazott: szerzői, illetve annak hiányában cím szerinti betűrendes mutatót, a megjelenés helye, a nyomdász neve szerinti, valamint szakrendi mutatót, végezetül pedig a felhasznált irodalom jegyzékét. A tudós lektorok tanácsát megfogadva a publikált változat évrendi (a megjelenés éve szerinti) statisztikai kimutatással, valamint a korábbi possessorok neve szerinti visszakeresési lehetőséggel gazdagodott.

Csontos János és Ábel Jenő indítványozta ezen felül az ősnymotatványokban található bejegyzések korának és a magyar vonatkozású dedikációk közlésének mellőzését, mivel ezek közzétételét az Akadémia külön kiadványban tervezte. Felvetették még, hogy legalább a legfontosabb, legértékesebb című művek címlapjának vagy egy-egy jellegzetes oldalának hasonmását úgyszintén csatolni kellene a tomushoz. A katalógusnak ténylegesen csak előnyére szolgálhatott volna, ha elképzelésük valóra válik, azonban az anyagiak hiányában mindez elmaradt, ezzel Hellebrant akkurátus filológiai apparátusa végül torzó maradt, és ez nem kerülhette el az utókor értékelőinek figyelmét sem: Csapodi Csaba írása figyelmeztetett arra, hogy „Hain óta az ősnymotatványok meghatározásának, összehason-

lításának egyik legfontosabb eszköze az egymástól eltérő rövidítések gondos figyelembevétele²⁸. (Az RMNY tételeihez csatlakozó címlapfotók lehetővé teszik, hogy a speciális karakterek mai átírásban kerüljenek be a könyvészeti leírásba, de a rövidítések feloldásával ott sem lehet találkozni.)

A korszakkal foglalkozók nyelvismeretére számítva és a nemzetközi tudós közösség érdekeit szem előtt tartva mind a bevezető, mind a tételeket kiegészítő annotációk, ismertetések is latin nyelvűek, a lektorok javaslatára sem készült a könyvtár történetét alaposabban bemutató és a katalógus készítése során alkalmazott módszereket vázoló előszó magyar nyelven, így a véglegesen publikált változat nem tartalmaz a címlap adatközlése mellett egyéb magyar szöveget, a *Magyar Könyvszemlé*béli recenzius rá is világít a latin-nyelvűség és az Akadémia alapszabályában meghatározott alapfeladatok – amely „*az Akadémiát a tudományoknak magyar nyelven való művelésére kötelezzik*” – között feszülő ellentétre.²⁹

A művet azonban minden hiányossága mellett is – Sajó Géza (1903-1984) és Soltesz Erzsébet (1921-1997) CIH-béli értékelését elfogadva³⁰ – az első Magyarországon publikált modern, korszerű módszereket alkalmazó és pontos adatközlésű ősnymtatvány-katalógusnak tekinthetjük. Nem véletlen tehát, hogy a kortársak hamar felfigyeltek a „*derék fiatal bibliographus*”³¹-ra, aki már 1883-ban hozzákezdett következő bibliográfiája előmunkálataihoz, tervbe vette, hogy összeállítja a magyarországi diákok külföldi diszsertációinak könyvészetét. Sajnálatosan a munka végül nem jelent meg. Rendszeresen szerepelt azonban Hellebrant neve a *Magyar Könyvszemlé*ben az *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Bibliográfiájához* című rovat adatközlői között, illetve szakmai körökben ismert³² volt az Akadémia könyvtárára másik megkezdett – családi okok miatt azonban úgyszintén befejezetlen, publikálatlan – gyűjtőmunkája, az 1711-ig megjelent szerzői és tartalmi hungaricumokat, a magyar nyomdák külföldi kiadványait és a magyaroknak dedikált műveket regisztráló jegyzék³³. Így nem véletlen, hogy őbenne Szabó Károly halála után a nagy előd méltó követőjét, valamint a *Régi Magyar Könyvtár* lehetséges sajtó alá rendezőjét és szükség esetén kiegészítőjét látták³⁴.

Szilády Áron (1837-1922) az 1890. október 28-án tartott akadémiai irodalomtörténeti bizottsági ülésen jelentette be, hogy Szabó Károly örökösei beküldték az Akadémiának a III. kötet – a külföldön 1480 és 1711 között megjelent nem magyar nyelvű magyar vonatkozású nyomtatványok könyvészetének – kéziratát. Ugyanekkor kérték fel Hellebrantot, hogy november 20-áig adjon szakvéleményt arra vonatkozóan, hogyan lehetne a hagyatékban található anyagot kiegészíteni és közzétenni³⁵.

Az átadott, részben még nyers anyaggyűjtést – összesen mintegy 3000 cédulát – Hellebrant nem tartotta megfelelően pontosnak és teljesnek sem, így az Irodalomtörténeti Bizottság támogatásával 1891, 1892 és 1893 nyarán, három alkalommal külföldi tanulmányutat tett: Európa mintegy 35 régi, nagy hagyománnyal és értékes állománnyal rendelkező bibliotékájában kutatott addig ismeretlen magyar irodalom után.

Szabó Károly anyaggyűjtését kb. kétezer új tétellel gazdagította, de az RMK II. kötetéhez is talált kiegészítéseket, ennek közel felére határon túli gyűjteményekben bukkant rá:

	1891 Drezda, Berlin, Lipcse, Halle, Jena, Weimar, Köln, Heidelberg, Nürnberg, Regensburg, München, Bécs ³⁶	1892 Krakkó, Boroszló, Lipcse, Wolfenbüttel, Darmstadt, Frankfurt Erlangen, Augsburg, München, Bécs, Utrecht, Leiden, Hága, Hamburg ³⁷	1893 Prága, Regensburg, Stuttgart, Thübingen, Sankt Gallen, Zürich, Basel, Mainz, Köln, Hanno- ver, Göttingen, Gotha, Erfurt, Jena, Halle, Lipcse, Drezda, Görlitz, Boroszló, Lemberg ³⁸	Össze- sen
1500-ig	6	9	2	17
1501-1600	54	50	30	134
1601-1700	311	132	187	630
1711-ig	71	37	69	177
Összesen	442	228	288	958

A leírások formái szabályaiban, az adatközlés mélységében, valamint a könyvészet elrendezésében következetesen és tudatosan követte a nagy előd elképzeléseit és módszereit „*részint az előző kötetekhez illő egyöntetűség szempontjából, részint Szabó Károly iránti kegyelemből*”⁸⁹, így nem folytatta a saját korábbi katalógusából ismert szélesebb körű és részletesebb információszolgáltatását. A kötet recenziója szerint Hellebrant „*Szabó Károly nagy vállalatának méltó örököse igen nagy szolgálatot tett az irodalom művelőinek, amennyiben nemcsak számtalan tudós munkáját könnyítette meg végtelenül, hanem rendkívül sok, ezután megoldandó és kifürkészendő kérdésnek és tételnek magvát helyezte el könyvében, amelyért a tudományos világ legnagyobb elismerésére tarthat számot.*”⁴⁰

Könyvészeti munkássága a fentiekén túl egyéb területekre is kiterjedt. A Dézsi Lajos (1868-1932) hagyatékában fellelhető egyik cédula arról tudósít, hogy Apponyi Sándor (1844-1925) Hungarica katalógusát eredetileg francia nyelven kezdte írni Emil Picot (1844-1918) francia bibliográfus közreműködésével, később tért át a német szolgáltatási nyelvre, de a munkát „*egyidejűleg magyarra is fordítottatta Hellebrant Árpáddal*”.⁴¹

Az Akadémia speciális állományegységeit reprezentáló másik összeállítása a *Folyóiratok és időszakos kiadványok az MTA könyvtárában*⁴² című korpusz 1906-ban, a *Diplomatariomok és monumenták a M. Tud. Akadémia könyvtárában* című jegyzék pedig 1909-ben került az érdeklődők kezébe.⁴³

Hellebrant Árpád a retrospektív könyvészetek összeállításai mellett kurrens szakbibliográfiák közzétételével úgyszintén segítette a tudományos kutatást, ugyanis felismerte, hogy a különféle szakfolyóiratokban vagy gyűjteményes kötetekben található közlemények részletes analitikus feltárás nélkül holt anyaggá válnak mind a kortárs kutatók, mind az utókor számára. Neki köszönhetik a korabeli tudósok, de a hálás utókor is az *Egyete-*

mes *Philologiai Közönyben* (1879-1919), az *Irodalomtörténeti Közleményekben* (1893-1924), az *Ethnográfában* (1898-1924), a *Magyar Pedagógiában* (1905-1922), a *Magyar Nyelvben* (1908-1917) és a *Századok* mellékleteként (1912-1917) napvilágot látott kollekciókat. Trócsányi Zoltán, 1908 és 1913 között közeli kolléga⁴⁴ így emlékezik vissza *Bibliográfiák összeállítása és a könyvtárak*⁴⁵ című írásában mestere munkamódszerére: a köteles példányok érkeztetése és feldolgozása során külön tételeket készített a valamely bibliográfia gyűjtőkörébe tartozó publikációkról; a dokumentumok pontos ellenőrzése és kollacionálása (a teljesség és a terjedelem megállapítása) során tehát a magyar szakirodalom regisztrálása külön anyaggyűjtés, többletmunka nélkül naprakész és teljes lehetett. Ennek előfeltétele azonban a köteles példányok beérkezése – Hellebrant ezért több levelében kérte az Akadémiától a könyvtár és a bibliográfus munkájának ezirányú támogatását⁴⁶. De az anyaggyűjtés, a forráskutatás során a hazai és külföldi antikvár katalógusokat is áttanulmányozta, így legendás irodalomismeretre tett szert; kollégái úgy tartották számon, hogy „*Tudományos könyvtáraink tisztviselői között [a XX.] század első évtizedeiben ő volt a legelső könyvszakértő, aki értett úgy a könyvpiacra, mint bármely antikvárius.*”, aki „*pillanatok alatt egész repertóriumot dikált le egy-egy kérdés iránt érdeklődő tudósnak, kutatónak.*”⁴⁷

A könyvtáros-bibliográfus tehát éppen a könyvtárhoz, könyvészeti tevékenységéhez kötődően, abból következően bukkant rá jelentős művelődéstörténeti kincsekre, amelyekről tudományos publikációk sorában tudósított; számos alkalommal elsőként ismertette meg a fellelt kiadványokat, műveket a szakmai körökkel. (Egyszerűen lelhető erre bizonyíték akár az RMK és az RMNY elektronikus változataiban való kereséssel.) Nem célja ennek az írásnak és nincs is tér egy teljes Hellebrant-bibliográfia közlésére, álljon itt csak néhány érdekes adalék a bibliográfiák, a könyvtárrendezés ez irányú hozadékaiból. Hellebrant XIX. századi tudományos eredményei mind a mai napig a hazai könyvtörténet jeles momentumai, megállapításai azóta sem szorultak korrekcióra.

1892-es utazása egyik állomásán, a hamburgi városi könyvtárban talált rá az első magyar szerzőtől nyomtatásban közzétett matematikai könyvre, Magyarországi György mester, más névformával Gregorius de Hungaria, XIV. századi ferences szerzetes 1499-ben Deventerben megjelent latin nyelvű aritmetikai munkájára⁴⁸. Neki köszönhető, hogy Szily Kálmán 1893-ban az *Akadémiai Értesítőben*⁴⁹ publikált ismertetést a tomusról, teljes szövegkiadását pedig Heller Ágost bocsátotta közre 1894-ben⁵⁰.

Ugyanabban az esztendőben a wolfenbütteli hercegi bibliotékában került kezébe a Hoffhalter Rafael által 1566-ban Váradon nyomtatott *A keresztényi gyülekezetben való isteni diczeretek* című énekeskönyv, amelynek adatait a *Magyar Könyvszemle* 1892/1893-as évfolyama *Magyar könyvesház* rovatában⁵¹ tette közzé. Hellebrant Árpád a tomusról teljes kéziratot másolatot készített, amelyet az Akadémiai Könyvtárban helyezett el.⁵²

Úgyszintén 1892-es bűvárlatai során a boroszlói városi könyvtárban fedezte fel a később Szilády Áron által Szegedi Gergely (1511-?) énekeskönyveként azonosított, 1569-es debreceni kiadvány egyetlen és teljes példányát.⁵³

Az első hazai időszaki kiadványnak, a *Mercurius Hungaricus*nak, a második számától *Mercurius Veridicus ex Hungaria* című orgánumnak Szabó Károly még csak három számát ismerte⁵⁴. Az első közlemény a lapról még 1859-ben jelent meg Szalay László (1813-1864) tollából⁵⁵, Hellebrant Árpád 1895-ben a *Történelmi Tárb*an elsőként tudósított a kiadvány 1710-es januári, februári és márciusi kiadásairól, valamint közli a számok teljes szövegét a

Kiskartali Podmaniczky-Degenfeld-könyvtár (ma: Országos Evangélikus Könyvtár) példányai alapján.⁵⁶

1896-ban jelent meg Beöthy Zsolt (1848-1922), illetve Badics Ferenc (1854-1939) szerkesztésében a kétkötetes összefoglaló munka, *A magyar irodalom története*⁵⁷, amelyben *A könyvnyomtatás kezdete Magyarországon* című fejezet megírására az editor a téma ekkorra már jócskán bizonyított szakértőjeként Hellebrantot kérte fel.

Hellebrant Árpád zenei és könyves-könyvészeti vonatkozásban is testhezálló feladatot kapott, amikor 1906-ban az MTA őt kérte fel Kálmán Farkas (1838-1906) hagyatékban maradt könyvtárának átnézésére⁵⁸, amelynek során 25 zenei vonatkozású kötet került az intézmény könyvtárába. Kálmán Farkas későbbi gyomai református lelkész 1852 őszén került Pápára, ahol az ifjúsági zenekar vezetője és ifjúsági könyvtárnok volt. Tudományos közleményeiben leginkább a protestáns énekeskönyvekkel, egyházi zenével foglalkozott; Szinnyei József (1830-1913) biobibliográfiája több egyházzenei művét, illetve könyvészetét jegyzi: *Éneklőkár, avagy azoknak a tudósoknak és sz. poétáknak életrajza, kik által magyarországi reformátusok most használatban lévő 'énekes könyve'-ben foglalt énekek szerzettek; Új magyar Athenas. Újabbkori magyar protestáns egyházi írók életrajz-gyűjteménye; Adalékok a 16. és 17. század irodalomtörténetéhez, az 1711-ig magyarul megjelent összes énekgyűjtemények ismertetése.*⁵⁹

1918-ban a híres szabadkai bibliofil könyvgyűjtő, író, újságíró, irodalomszervező, Milkó Izidor (1855-1932) könyvtárának felbecsülésével bízták meg, mint „Magyarországnak legelső könyvszakértőjét”⁶⁰. Milkó bibliofil hajlamait nem csupán saját életében tartotta fontosnak, hanem a közösség számára is: 1886-ban mozzalmat indított a Délvidéken a magyar könyvek terjesztésére és népkönyvtárak szervezésére; írásai a kor jelentős lapjai, kulturális és irodalmi periodikumai mellett a könyves folyóiratokban szintén olvashatók voltak: 1879-ben a *Corvinában* *A magyar könyvek terjesztése, az Egyetértésben* pedig *A könyvek és a közönség* címmel publikált⁶¹. Magántékája nem volt ismeretlen kortársai körében sem: Kosztolányi Dezső (1885-1936) a *Nyugat* 1925-ös évfolyamában állított emléket a jeles gyűjtőnek és gyűjteményének⁶².

A tudós könyvbarát még 1906-ban ajánlotta fel jelképes összegért kollekciónak megvételre szülővárosának, azután azonban, hogy a városatyák nem egyhangúlag támogatták az indítványt, visszavonta vételi ajánlatát, így a téka csak jóval később, 1926-ban került közgyűjteménybe. 1917-ben Milkó még Móra Ferencsel (1879-1934) tárgyalt, hogy könyvei a Somogyi Könyvtárba kerüljenek, végül az ottani nehézségek miatt új Szabadka mellett döntött. Ekkor invitálta Bíró Károly polgármester Hellebrantot szakértőnek az ügyben, aki nagy elismeréssel nyilatkozott a könyvtárról, kiemelve a gyűjtő elkötelezettségét, hozzáértését és a magántéka tudományos, művelődéstörténeti értékeit.⁶³

Hellebrant Árpád munkássága egy több szempontból – történelmileg, tudományos módszereiben és célkitűzéseiben – is átalakuló korszakhoz kötődik, személye a modernizálódó hazai könyvtárügy és könyvtártudomány egyik jelentős és mindmáig példaértékű alakja, „a magyar bibliográfiai tudomány egyik legelső és legbuzgóbb munkása”⁶⁴. Lukinich Imre (1880-1950) rövidke nekrológiájában szemére veti a szakmának, hogy a „*bibliográfiai munkásság iránt nálunk sobasem volt különösebb érzék, s azt, hogy egyesek munkaerejüket ennek a tudományszaknak szentelték, inkább egyéni kedvtelésnek, mint tudományos szükségletnek voltunk hajlandók tekinteni.*”⁶⁵, pedig a tudományos irodalom fellendülése szükségszerűen magával

hozza a bibliográfiák szükségességét. Mennyire igaza volt Lukinich figyelmeztetésének kilencven esztendővel ezelőtt, és mennyire megszívelendőek szavai számunkra, a XXI. század könyvtárosai számára. Mindannyian példát vehetünk Hellebrant Árpád elkötelezett, kitartó és a szakma, a magyar tudományosság és a haza üdvét szolgáló munkájáról.

JEGYZETEK

1. Encyclopedia of library and information science. Vol. 11. New York, Dekker, 1974. p. 115.
2. Hellebrant életének bővebb áttekintését lásd: Pogányné Rózsa Gabriella: Hivatása bibliográfus. Hellebrant Árpád (1855-1925) munkássága. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 2006. 1. sz. p. 43-50.
3. Régi Magyar Könyvtár. III. kötet. Ism.: F. I. = Magyar Könyvszemle, 1896. p. 387.
4. Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai : 1831-1949. Bp., MTA Könyvtára, 1987. p. 100.
5. Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai : 1831-1949. Bp., MTA Könyvtára, 1987. p. 102.
6. Az MTA levele Korányi Frigyes pénzügyminiszternek. Budapest, 1924. május 7. p. 1. Akadémiai Könyvtár Kézirattára, RAL, 1056/1924.
7. Badics Ferenc levele Hellebrant Árpádhoz. Székesfehérvár, 1878. július 23. Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Ms 4744/134.
8. Akadémiai Könyvtár Kézirattár, RAL 566/1915. p. 1.
9. Gulyás Pál: Hellebrant Árpád kitüntetése. = Magyar Könyvszemle, 1917. p. 122., illetve Uő: Magyar írók élete és munkái. 13. köt. Bp., Argumentum – MTA Könyvtára, 1993. col. 234.
10. Papp Ferenc: Gyulai Pál. 2. köt. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1941. p. 289-294., 331-336. 567-568.
11. Trócsányi Zoltán : A katalógus-olvasás. = Magyar Könyvszemle, 1944. p. 63.
12. Hellebrant Árpáddal kapcsolatos iratok. Forrás megjelölése nélküli újságkivágot. Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Ms 5235/130.
13. Jelentés a M. Tud. Akadémia 1915. évi munkásságáról. = Akadémiai Értesítő, 1916. p. 307.
14. A Szent István Akadémia szervezésének előzményei. = A Szent István Akadémia Értesítője, 1916. p. 65.
15. Magyar Minerva. 6. Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932. p. 284-285.
16. Kriza János levelei Toldy Ferenchez. A M. Tud. Akadémia kézirattárában lévő eredetiből közli Hellebrant Árpád. Budapest, MTA, 1912; de Hellebrant számos alkalommal közölt szemelvényeket Toldy Ferenc, Gyulai Pál, Garay János és további akadémiai tagok levelezéséből is A Magyar Tudományos Akadémia Értesítőiben.
17. Magyar könyvárjegyzék a 18. századból. = Magyar Könyvszemle, 1917. p. 99-102.
18. Vö. Első akadémiai ülés: 1885. jan. 5. In: A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, 1885. p. 4.
19. Vö. A Gorove-jutalom. In: Akadémiai Értesítő, 1890. p. 534.
20. Idézi: Jochum, Uwe: Kleine Bibliotheksgeschichte. 3. verb., erw. Ausg. Stuttgart, Reclam, 2007. p. 109.
21. Vö. Az Igazgató-Tanács harmadik ülése: 1917. nov. 5. In: Akadémiai Értesítő, 1917. p. 609.
22. Bp., MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, 1886.
23. Hellebrant Árpád. = Magyar Könyvszemle, 1879. p. 274.
24. Hellebrant Árpád: Magyarországi vonatkozású ősnymtatványok (incunabula) a M. T. Akadémia könyvtárában. = Magyar Könyvszemle, 1880. p. 27-36. ;164-169.; 255-262.; 305-328.
25. Hellebrant Árpád: Magyarországi vonatkozású ősnymtatványok (incunabula) a M. T. Akadémia könyvtárában. Magyar Könyvszemle, 1880. p. 27.

26. Csapodi Csaba : A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymotatvány-gyűjteménye. Bp., MTA Könyvtára, 1967. p. 11-13.
27. A M. T. Akadémia könyvtárának ősnymotatványai. = Magyar Könyvszemle, 1888. p. 269. A cikk (p. 269-278.) közli a lektori jelentést, annak kéziratos változata megtalálható az OSZK Kézirattárában: Ábel Jenő és Csontos János bírálata..., An. lit. 992. Az idézet forrása: p. 3.
28. Csapodi Csaba: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymotatvány-gyűjteménye. Bp., MTA Könyvtára, 1967. p. 10.
29. A M. T. Akadémia könyvtárának ősnymotatványai. = Magyar Könyvszemle, 1888. p. 273.
30. Sajó Géza – Soltész Erzsébet: Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. 1. Bp., Akadémiai K., 1970. p. II.
31. Hellebrant Árpád. = Magyar Könyvszemle, 1883. p. 367.
32. Hellebrant Árpád levele Szilády Áronnak. Budapest, 1889. február 26. Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Ms 4434/180.
33. Hellebrant Árpád: Magyar szerzőktől, illetve magyar vonatkozású, külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványok 1711 előtti időkből [kézirat]. 152 fol. MTA Központi Könyvtár Kézirattára. Könyvészet 2 r 41.; illetve Hellebrant Árpád levele Szilády Áronnak. Bdp. 889. II/26. p. 1-2. MTA Központi Könyvtár Kézirattára. Ms 4434/180.
34. Hellebrant Árpád. = Magyar Könyvszemle, 1883. p. 367.
35. Az Irodalom-történeti bizottság. In: Akadémiai Értesítő, 1890. p. 670.
36. Jelentés a Régi Magyar Könyvtár III. kötetének előmunkálatairól. In: Akadémiai Értesítő, 1892. p. 175.
37. Hellebrant Árpád úr utazási jelentése. [Elhangzott az Igazgató Tanács ülésén, 1893. február 26-án]. In: Akadémiai Értesítő, 1893. p. 583-585.
38. Hellebrant Árpád: Jelentés a Régi Magyar Könyvtár III. kötetéről. In: Akadémiai Értesítő, 1893. p. 693-694.
39. Szabó Károly – Hellebrant Árpád: Régi Magyar Könyvtár. 3. kötet. 1. rész. Bp., M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1896. p. VII.
40. F. I.: Régi Magyar Könyvtár. III. kötet. = Magyar Könyvszemle, 1896. p. 387.
41. OSZK Kézirattára, Fond 135/5. Dézsi Lajos hagyatéka
42. Bp., Hornyánszky, 1906.
43. Bp., Hornyánszky, 1909.
44. Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai : 1831-1949. Bp., MTA Könyvtára, 1987. p. 148-149.
45. Trócsányi Zoltán: Bibliográfiák összeállítása és a könyvtárak. = Magyar Könyvszemle, 1940. p. 213-214.
46. Hellebrant Árpád: Jelentés a M. Tud. Akadémia könyvtárának állapotáról, gyarapodásáról és használatáról 1877-ben. = Magyar Könyvszemle, 1877. p. 404., illetve Hellebrant Árpád levele Szilády Áronnak. Budapest, 1898. június 18. Akadémiai Könyvtár Kézirattára, Ms 4434/202
47. Trócsányi Zoltán: A katalógus-olvasás. = Magyar Könyvszemle, 1944. p. 62-63.
48. Vö. Gazda István: A tudománytörténet id. Szily Kálmán. = Fizikai Szemle, 2012. 7/8. sz. p. 221.
49. Szily Kálmán: Magyarországi György mester aritmetikája 1499-ből. In: Akadémiai Értesítő, 1893. p. 621-625.
50. Georgius de Hungaria aritmetikája 1499-ből. Szily Kálmán és Heller Ágost r. tagok rávonatközö jelentéseivel. Bp., Akadémia, 1894.
51. Vö. Magyar Könyvesház. = Magyar Könyvszemle, 1892/1893. p. 219.
52. Vö. Sztripszky Hiador: Adalékok Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtár“ című munkájának I–II. kötetéhez. Pótlások és igazítások. Bp., Fritz, 1912. p. 8.
53. Vö. Magyar Könyvesház. = Magyar Könyvszemle, 1892/1893. p. 219-220.; vö. Régi magyarországi nyomtatványok. 1. kötet, 1473-1600. Bp, Akadémiai K, 1971. p. 286-288.

54. Vö: Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. 2. kötet, Az 1473-1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp., M. Tud. Akadémia, 1885. 2228-as tétel.
55. Vö. Szalay László: Magyarország története. VI. kötet. Pest, 1859. p. 245-246.
56. Vö. Hellebrant Árpád: Adalék a Rákóczi-kor irodalmához. = Történelmi Tár, 1895. 619-629. p.
57. Az irodalomtörténet első kiadásban még Beöthy Zsolt szerkesztésében jelent meg Budapesten az Athenaeum kiadásában 1896-ban, majd ugyanott 1899-1900-ban, harmadik edíciója pedig 1906-1907-ben látott napvilágot.
58. Vö. Huszonkilencedik akadémiai ülés : nyolczadik összes ülés : 1906. november 26-án. In: Akadémiai Értesítő, 1906. p. 703.
59. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 5. kötet. Bp., Hornyánszky, 1897. col. 860-862.; Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. 16. kötet. Bp., Argumentum – MTA Könyvtára, 1995. col. 110.
60. Vö. Az idézet A Milkó-könyvtár szakértői vizsgálata című, nem megállapítható forrású újságkiadványban olvasható. MTA Központi Könyvtár Kézirattár Ms 5235/128.
61. Vö. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 8. kötet. Bp., Hornyánszky, 1902. col. 1409-1411.
62. Vö: Kosztolányi Dezső: Milkó Izidor. = Nyugat, 1925. p. 349-350.
63. Részletesebben vö: Kunkin Zsuzsanna: Milkó Izidor és könyvtára. = Csongrád Megyei Könyvtáros, 1999. p. 11-16.
64. Hellebrant Árpád. = Magyar Könyvszemle, 1925. p. 201.
65. Lukinich Imre: Hellebrandt [sic] Árpád (1855-1925). = Magyar Bibliofil Szemle, 1925. p. 260.

Pogányné Rózsa Gabriella

MAGYAR ÖRÖKSÉG-DÍJ

2015. december 19-én Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia székházának dísztermében adták át az idei Magyar Örökség-díjakat.

A kitüntetettek között volt a szegedi

SOMOGYI KÁROLY VÁROSI ÉS MEGYEI KÖNYVTÁR.

A díjat Palánkainé Sebők Zsuzsanna igazgató vette át. Poprády Géza könyvtáros, az OSZK ny. főigazgatója, a bíráló bizottság tagja szerint a Somogyi Károly kanonok által 1881-ben alapított könyvtár méltó arra, hogy bekerüljön „Magyarország Láthatatlan Szellemi Múzeumába.”

Szívből gratulálunk a könyvtár munkatársai közösségének!

Alulról szervezett önművelődés – könyvek és egyletek

Első ránézésre nem látszik egyértelműnek a bemutatandó könyv címe (*Társadalmi egyletek a két világháború között és a koalíciós időszakban Hódmezővásárhelyen*) alapján, hogy az ismertetésnek biztosan itt lenne a helye az idén 24. évfolyamában járó könyvtárszakmai folyóiratban.

A társadalmi egyletek, mai szóhasználatunk leggyakoribb formájában civil szervezetekként értelmezhetők. Markáns jellemzőjük, hogy nem kormányzati szervezetek. Egy fogalom meghatározásakor nem szerencsés az a módszer, hogy a tagadás pozíciójából leszögezzük: mi nem, mivel nem azonosítható. Az angolszász, különösen az amerikai szakirodalomban azonban polgárjogot nyert (non-governmental organizations, vagy rövidítésben használt közismert formájában: NGO). Nálunk gyakrabban fordul elő a nonprofit szervezetek (ami szintén negatív meghatározás), ritkábban a harmadik szektor elnevezés. Mind a civil társadalom lényegére akar utalni, de más-más oldalról. Ezek közül – a kezünkben lévő könyv szempontjából – az önszerveződést, az önkéntességet és az öntevékenységet szeretnénk kiemelni.

Időrendileg Barátné Hajdu Ágnes könyve az első nagy háború befejezésétől az 1948. esztendővel lezáruló időszakot fogja át. Ez utóbbi zárókövet a fordulat évének ismerik hagyományosan, bár tudjuk jól, a második világháború végén már eldőlt hazánk sorsa. Ezért 1948 nyarán, a kommunista és a szociáldemokrata pártok szervezeti egyesülése csak a meglévő i betűre rakta fel a pontot. Ezzel formailag is megkezdődött az egypártrendszeren, a szovjet típusú rendszer merev átültetésén alapuló politikai kurzus. A szigorúan pártközpontú és hierarchikusan tagozódó társadalmi-politikai intézményrendszerben nem volt helye az alulról szerveződő, autonóm egyleteknek. Hosszú évtizedek teltek el ezután, egészen 1989-ig, amikor jogilag ismét legálissá válhatott – az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény alapján – az állampolgári öntevékenység. Amikor negyedszázaddal ezelőtt a civil szervezkedés újrakezdődhetett, az ezt megelőző, kiesett évtizedek miatt az idő kirostálta az emlékezetből ennek gyakorlatát. De ami a múlt század '90-es éveinek elején elindult ebben a tekintetben, az mára megteremtette a saját közvetlen hagyományait, amivel végül is belesimul a civil szervezetek hazai fejlődésének történelmi vonulatába. Az idő előrehaladásával pedig egyre inkább.

A vizsgálódás terepe Hódmezővásárhely. Ennek kiválasztása nem véletlen. A szerző szülőhelye ez az alföldi mezővárosok hagyományainak megfelelően igen kiterjedt külterületekkel, tanyavilággal rendelkező település. A könyv előszavának felfogható *Közönet-*

nyilvánítás című részben érzelmi emelkedettséggel vall arról, hogy „Hódmezővásárhely légkö-
re, tradíciói, a családom és tanárain, az itt élő emberek alakították ki és formálták személyiségem és
elhívásomat. Édesapám, dr. Hajdu Géza természetesnek vette, hogy több évtizedes kutató és oktató
munkáját folytatni fogom. Életműve egész életemben példaként állt előttem. Ígéretet tettem neki, mely
fogadalm az elmúlt hét évben a legnagyobb ösztönzést jelentette számomra” (5. p.). Ennek a vallo-
másnak a hatása alól jelen sorok írója sem tudja kivonni magát. Példaértékű a bátorsága. Egy tudományos monográfia elkészítésének kutatói alaposságát, a tények, adatok évekig
tartó összegyűjtését és okszerű rendezését, feldolgozását olyan személyes hangú, érzelmi
indíttatásra vezeti vissza, amelynek vállalása ritkaság számba megy.

Munkájának az adja meg a könyvtárszakmai jelentőségét, hogy bevallottan és tudato-
san az olvasókörök vizsgálatá áll a középpontban, ebből a szémszögből tárja fel a könyv
címében jelzett időhatárokon belül a hódmezővásárhelyi egyesületek tevékenységét. Külön
kiemelendő, hogy számos, eddig még ismeretlen olvasókör tevékenységét mutatja be és
tárja fel a szerző.

Ismertetésünk első mondatában, az idelapozgató olvasók érdeklődésének felkeltése
céljából megfogalmazott kételyre, a monográfia besorolásával kapcsolatban, az eddig el-
mondottak alapján a válaszuk egyértelmű: Barátné Hajdu Ágnes dolgozata kétségtelenül
művelődéstörténeti jelentőségű, könyvtárszakmai feldolgozás.

A szabadelvűség – amelyet hiba volna a mai liberalizmussal azonosítani, bár sokan el-
követik ezt a hibát – alapján álló, a szerző által is idézett Eötvös József szerint a tömegek
művelődésének, népművelésének legfontosabb eszközei az olvasókörök. A népművelés,
a népművelés kifejezések a II. világháború után szerzett tapasztalatok miatt kesernyés
reminiscenciákat ébresztenek az idősebb generációkban: a társadalom egészét művel-
ni, tanítani kell, és ki másnak, mint a magát élcsapatnak kinevezett uralkodó pártnak,
amelynek kezében az ideológiai átnevelést, meggyőzést szolgálta. A dualizmus korában,
és alapvetően a II. világháborúig ezek a fogalmak azt voltak hívva tükrözni, hogy az
állam szerepe és lehetőségei korlátozottak a szélesebb rétegek kulturális felemelkedésé-
ben. Döntően csak önmaga képes a művelődés, a műveltség magasabb színvonalára
feljutni. Az öntevékenység mértékéről tanúskodhat az egyesületek száma. Természetesen
ez csak a mutatók egyike lehet, és nem szabad messzemenő következtetéseket levonni
belőle. Az 1930-as évekből származó vásárhelyi dokumentum alapján a szerző mintegy
160 egyesület létét feltételezi. Csak nagyságrendileg tekinthető figyelemreméltónak, mert a
konkrét számuk nagy ingadozásoknak van kitéve egy éven belül is, még inkább az évek
során. Napjainkban sincs ez másként: a civil szervezetek időnként meglepő számban és
változékonysággal (céllal) jönnek létre, s ugyanilyen váratlanul és kiszámíthatatlanul szűn-
nek meg. Az egyesületek részletesebb csoportokra bontása sem könnyű. Ahányan (hi-
vatalok, intézmények, kutatók) foglalkoznak velük, annyiféle a besorolási szempontjuk.
Még inkább így van ez a tárgyalt időszakban. Ami közös bennük: az emberek közösségi
együttlétének keresése.

A könyv és az olvasás központi szerepet játszott az egyesületek életében. Céljuktól füg-
getlenül, jelentékeny részüknek volt saját könyvtára. Gyakran nem volt számottevő az
állományuk. Elfért egy nagyobb ládában vagy szekrényben. Más egyesületek viszont köz-
vetlenül olvasási céllal alakultak meg. Korabeli elnevezésük színes: olvasóegyesület, olvasó
népkör, olvasó és társalgási népkör. A lényegük egy és ugyanaz.

Hódmezővásárhely kiterjedt, százezer holdat jóval meghaladó tanyavilágában a gazdálkodók fizikailag is elszigetelten érezték magukat, ezért erőteljesen volt jelen az egyleti mozgalom. Keresték a lehetőséget a másokkal való találkozásra, beszélgetésekre és véleménycserére. Az internet minden pillanatban frissülő hírzuhatagában, a szakadatlan információáramlás közepette, a vizuális látványossággal túlterhelt és elkényeztetett mai ember nehezen tudja elképzelni, milyen bezártságban éltek akkoriban, főleg a vidéki, különösen a tanyasi gazdálkodók. A rádiózás még születőben, televízióról nem beszélhetünk. Az egyletekben napi és hetilapok, esetleg gazdasági folyóiratok jelentették a világgal való kapcsolatot, a könyvek pedig a hagyományos irodalmi kultúrába avattak be. Ritkasága okán a nyomtatott betűnek hatalma, tekintélye volt. Ezzel magyarázható, hogy gyakran „csak” ezért jöttek létre egyletek. Hódmezővásárhely ebben annyira kitüntette magát, hogy az olvasókörök városaként híresült el. Az olvasóköri szabályzatok általában célként írták elő a „barátságos” társalgást, az eszmecsere, a könyvek és hírlapok olvasását, azt remélve ettől, hogy tagjaik jobban eligazodnak a világban, ismereteik gyarapodnak, szellemi életük „élénkebbé” válik. Ezért tartottak gyakran felolvasásokat, előadásokat, járatták az újságokat, amelyek családonkénti előfizetése egyébként drága lett volna. Emlékeztetnénk arra, hogy a városokban is, nem kevésbé a fővárosban, a kávéházi kultúra szerves része volt a napi- és hetilapok megrendelése. Ez része volt a vendéglátóipari szolgáltatásnak. Ide a polgárok a társasági élet kedvéért jártak, hasonlóan, mint a vidéki, tanyasi gazdálkodók az olvasókörök és egyletek rendezvényeire. A szervezetek általában rugalmasan együttműködtek. Különösen a téli hónapokban szervezett, a modernebb gazdálkodásról szóló előadásokon, tanfolyamokon kölcsönösen számíthattak egymás tagságára a hallgatók soraiban. Az olvasókörök, hasonlóan az egyletekhez gazdasági célok is vállaltak. Előszeretettel rendeztek bálakat. Ezek bevételeiből igyekeztek fedezni a működési költségeiket. Törekedtek maguk is, önállóan a tagjaik gazdasági képzésére. Némelyek az „olvasókör” elnevezés mellé a „gazdasági” jelzőt is felvették, hogy ezzel is hangsúlyozzák művelődési célkitűzéseik sajátosabb irányát. Az olvasókörök gyakorlatias hozzáállását a művelődéshez mutatja, hogy tagjaik elméjének pallérozása mellett mezőgazdasági eszközök (például permetező) vásárlásával, és azok igen kedvezményes kikölcsönözésével is segítették a gazdálkodókat.

A könyvvel való találkozásra nem csak az olvasókörök és a többségében könyvtárral is rendelkező, egyéb társadalmi szervezetek nyújtottak lehetőséget. A szerző megvizsgálta a magán kölcsönkönyvtárak helyzetét is Vásárhelyen. Nem volt sok belőlük. Mindössze nyolc-tíz működhetett a két világháború között. Néhány könyvesbolt foglalkozott még alkalmilag kölcsönzéssel. Talán a forgalom növelését remélték ettől. A könyvkölcsönzésnek ez a két fajtája azonban nem hasonlítható az olvasókörök és az egyletek szerepéhez. Csak színesítik az összképet. Hatásukat, a csekély számuk mellett csökkentette, hogy a település központjában helyezkedtek el, és a külterületen lakók nem is tudtak róluk, vagy elérhetetlen volt számukra.

Az olvasókörök és egyletek könyvvállományáról a fennmaradt leltári jegyzőkönyvek, a nyomtatott vagy kézzel írott könyvjegyzékek, katalógusok alapján ad képet a szerző. Egyes könyvtárak állománya külön-külön is rekonstruálható, de összességében fennáll az általánosítás lehetősége. Ez elhalványíthatja az egyes gyűjtemények sajátosságait, mégis közelebb visz a korabeli állapotok megismeréséhez. Mint feltételezhető, a gazdálkodással, a mezőgazdasággal, az ismeretterjesztéssel kapcsolatos kiadványok markánsan jelen van-

nak, de csak a szépirodalmi művek mellett. Ez utóbbiak aránya az állomány nagyságának függvénye. A kor ízlésének megfelelően a ponyva műfajába tartozó könyvek hasonlóképpen részei az állományoknak. A könyvek és a periodikák gyarapodása gyakran a tagok áldozatkészségének köszönhető. Egyleti saját vásárlásokkal általában színvonalasabb művek kerültek be a könyvtárakba. A gyarapodás alkalmanként a támogató intézmények (például a takarékpénztárak, népbankok) segítségével volt köszönhető.

A szerző nem kerüli meg a népkönyvtárak szerepét az ország legnagyobb külterülettel rendelkező városának művelődésében. Nem állítja szembe az olvasókörökkel, hanem úgy tekinti őket, mint a két háború közötti kulturális intézményrendszerünk meghatározó tényezőit. Szakmai köztudatban jól ismert a népkönyvtárak története, szerepe és ellentmondásos megítélésük. Ez utóbbi elsősorban abban gyökeredzik, hogy a dualizmus kori geneziséjükben, és a későbbiekben mindvégig a kívülálló, felsőbb szándék és akarat volt a döntő. Barátné Hajdu Ágnes ennél finomabb disztinkcióval él: *„Bár a szervezésben és a végrehajtásban is a dualizmus és az első világháború gyakorlatát igyekeztek követni az első világháború utáni népkönyvtári akciók, ez sajnos csak gyöngye utánpótlása maradt a mintául választott időszaknak”* (61.p.). A közművelődési, a gazdasági és az iskolai népkönyvtárak két háború közötti működésének a rekonstrukciója ezt látszik alátámasztani.

Az 1945 utáni politikai helyzet az egyleti és olvasóköri mozgalom utolsó felvonásához vezetett. Kezdődött azzal, hogy év elején a fasiszta és katonai jellegű szervezeteket oszlatták fel, ami természetesen önmagában nem volt baj, hanem, hogy erre hivatkozva számos, más szervezetre is meghozták ezt a végítéletet. A következő évben az egyházellenesség jegyében került sor az egyesületek ritkítására, és ezután már nem volt gátja a teljes felszámolásnak. Az ebben való következetesség miatt, a későbbiekben az ipari munkásság egyesületei is áldozatul estek: megszűntek vagy központosították őket. De ez már túlvezet a könyvünk időkeretein, amelynek alapjául a szerző habilitációs dolgozata szolgált. Az egyesületek megítélésében tapasztalható szubjektív politikai és ideológiai elfogultság a könyveikre is kiterjedt. Az 1945-ben kiadott ún. „fehér könyv”, amely a fasiszta és szovjetellenes kiadványok felsorolását tartalmazta, hivatkozásként szolgálhatott a szervezetek esetében már tapasztalt szélsőséges megítélésekhez. A könyvek közötti pusztítást betetőzte az 1950. évi *Útmutató az üzemi és a falusi könyvtárak rendezéséhez* címmel megjelent kétfüzetnyi kulturális botrány. Ennek azonban már nem volt gyakorlati következménye az egyleti és az olvasóköri könyvállományokra, mert a szervezetek is megszűntek. A város nyilvántartásában ekkor, papíron csak kilenc szerepelt.

A gazdag forrásanyagra felépített kötet bensőségességét növeli a szövegben és a mellékletben közreadott dokumentumok színessége: korabeli fényképek, kézzel és írógéppel írt jelentések, alapszabályzatok, köri kiadványok, és Kossuth Lajosnak egy vásárhelyi Olvasó és Népkörnek írt levele.

(Barátné Hajdu Ágnes: Társadalmi egyesületek a két világháború között és a koalíciós időszakban Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhely, Németh László Városi Könyvtár, 2015. 160 p.)

Iván Géza